

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

XVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

ISSN 1788-8026

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
The Eastern Mediterranean Triangle: Cooperation Among Regional States.....	2
Mohács? Nagyharsány? Siklós? – A második mohácsi csata elnevezései.....	15
Szimbolikus térfoglalás Szarajevóban.....	35
Könyvismertetés: Porodica Radimir. Priče iz pera, mača i mora / The Radimir Family. Tales from the Quill, Sword and Sea.....	49

Főszerkesztő:

Dr. Reményi Péter

Főszerkesztő-helyettes:

Dr. Kitanics Máté

Dr. Zagyai Nándor

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli
Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gábli Cecília,
Dr. Melek Çolak, Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores
Juberías,
Dr. Juhász József, Dr. Kalmár Zoltán,
Dr. Kocsis Károly,
Dr. Jaime Nicolas Muniz,
Dr. Pap Norbert (elnök), Dr. M. Császár Zsuzsa
Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Dejan Šabić, Dr. Kókai Sándor,
Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,
Dr. Edita Stojić-Karanović,
Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,
Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Sümeghy Dávid

Olvasószerkesztő:

Ambrus Andrea, Simon Bertalan, Sümeghy Dávid,
Szabó Róbert

Felelős kiadó:

PannonCastrum Kft.

Dr. Pap Norbert

7635 Pécs, Csóka dűlő 19

The Eastern Mediterranean Triangle: Cooperation Among Regional States^{1,2}

Mustafa Burak Şener³

1. Abstract

Energy security is a very comprehensive and broad issue. The definition of energy security varies according to each state and organization's goals, interests, and objectives. This study aims to show that reconciliation on a fair basis between the parties can be more profitable for energy security. In this context, it focuses on the question "what are the advantages of a fair settlement of the parties in terms of energy security?" Accordingly, it examines potential pipeline routes and the risk of jurisdiction disputes to energy security. Later, it examines the connection of the Cyprus problem with energy security and geopolitical dynamics of the Eastern Mediterranean. Related to this, it also analyzes the importance of cooperation both from the point of view of the Cyprus conflict and its connections with energy security. Finally, the study emphasizes that only the agreement of the parties will not be enough to ensure energy security, but it can be achieved if this compromise is reached on a fair basis agreement.

Keywords: Energy Security, Eastern Mediterranean, Cyprus Problem, Turkey, Greece

2. Introduction

Natural resources have always been an important element for civilizations. The industrial revolution that began in the 18th century triggered energy needs and global commitment to fossil fuels increased rapidly. The emerging global dependence on fossil fuels during the 20th century again created conflicts globally, while the 1973 oil crisis clearly proved the political value of energy, in particular, giving rise to today's perception of energy security. Energy security is one of the main objectives of public policy and has been constantly shaped by policy makers. The concept of energy security based on the industrialization of societies, has a traditional expression, which varies according to energy fuels and services' safety perspective (Giannakopoulos, A. 2016).

¹ This article was derived from Mustafa Burak Şener's Master's Degree Thesis written at the University of Pécs named "Delimitation of Maritime Jurisdictions in the Eastern Mediterranean: The Dilemma of Turkey and Greece". Submission date: April 2021.

² This study was presented as a paper at the "Post-Graduate Student Conference on European Studies: Perspectives on Turkey, EU and Beyond" held by The European Institute of İstanbul Bilgi University in collaboration with Academic Network for EU Studies in Turkey (A-NEST) on 25 February 2021.

³ PhD Student, Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Modern and Contemporary World History, Pathfinder Geopolitics Research Group, ORCID ID: 0000-0002-6527-4649, buraksener1626@gmail.com.

Energy is one of the most important parameters of our era. The basic parameters of energy security are access to economical, sustainable, and clean energy sources in a short time. While there is a security dimension through these parameters, this is also valid over resource sharing. The extent of the sharing of energy resources is the area where fundamental disputes arise. However, it is very difficult to draw a clear portrait of energy security in resource sharing. Even more it is difficult to predict whether energy reserves in disputed regions with uncertain legal sovereignty rights will inherently lead to resource wars or energy-based cooperation.

Turkey, Greece, and Cyprus⁴ import almost all of their energy needs. In this respect, Eastern Mediterranean energy resources, which were discovered at a time when actors needed alternative hydrocarbon resources in serious proportions, are of great importance. These resources have become more of an element of conflict than an opportunity for cooperation in the regions where they are located in the Eastern Mediterranean. In addition to its own value as a resource, the energy resources of the Eastern Mediterranean also serve to achieve energy independence and sovereignty. Beyond the regional actors, the EU is also involved in the region through the member states of Greece and Cyprus. Besides, Eastern Mediterranean gas might be highly important in diversifying the EU's energy needs (Aridemir, H. – Allı, Ç. 2019).

As a result of these complex dynamics, disputes are developing in the Eastern Mediterranean between Turkey and the Greece-Cyprus and hence the EU. In this study, the benefits of co-operation rather than a dispute of parties will be mentioned and the contributions of both the region and the EU to energy security will be revealed.

3. Eastern Mediterranean and Energy Security

Energy security is clarified across three components by the World Energy Council. These three components are classified as accession to energy (accessibility), a plenitude of energy and perpetual supply (availability), and reasonable energy prices (acceptability) (Özdemir, V. 2017).

Furthermore, the International Energy Agency (IEA) defines energy security as a capacity of being able to access energy at affordable prices without interruption. Based on this definition, it does not seem correct to infer that the concept of energy security directly means abundance in energy. In fact, in addition to the abundance of energy, its sustainability, cost and uninterrupted supplies are also crucial factors. The Eastern Mediterranean region is polarized with a focus on pro-Turkey and pro-Greece arguments. The main point of the parties' polarization appears to be their uncompromising policy (Ünal, M. C. 2015).

Considering that the Eastern Mediterranean region attracts attention due to its rich natural gas resources, it is necessary to mention the importance of natural gas as an energy source. Natural gas is currently the third most important energy source after oil and coal and is rapidly gaining importance in global energy markets. According to the estimates of the IEA natural gas will surpass coal over the upcoming years and become the second most important energy source in the world.

⁴ In the remaining part of the study, since the Greek Cypriots are recognized as Cyprus in the UN, the Greek Cypriots will be mentioned as Cyprus.

By 2050, gas is expected to reach number one and surpass oil (Giannakopoulos, A. 2016). However, it must be exclusively noted that there is a need for green energy to battle climate change, water, and food shortages in the long term. This situation may bring new geopolitical developments in the Eastern Mediterranean in the future and increase the importance of regional and national energy security (Kacziba, P. 2020). Although the need for green energy in the long term will exceed the natural gas requirements, sustainable gas supply security will become important in the medium-term. Therefore, the parties are in a serious struggle to diversify their natural gas needs in the medium-term.

As for Turkey, the country's energy sources are not sufficient, and it is facing increasing demand for energy to support its economic growth and development with its growing population. The continuous increase of energy demand is supported by diplomatic ways to achieve import diversification. The natural gas issue is also important for diversification, due to an import dependency rate of over 99% (Peker, H. S. – Oktay, K. Ö. – Şensoy, Y. 2019). On the other hand, Greece's situation is not very different from Turkey. Greece supplies all its gas needs as imported (Liaggou, C. 2015). The dependence of both countries on natural gas is high and, in this respect, they would like to diversify their imports. Therefore, gas reserves in the Eastern Mediterranean are very important for expanding their energy needs (Kacziba, P. 2021).

Moreover, gas fields in the Eastern Mediterranean are also essential to the EU's energy policies. Natural gas from the Eastern Mediterranean represents a factor in the diversification of the energy needs of Europe. Although it is not the only solution, it is very useful in terms of diversifying it with other alternatives. It is a known fact that EU countries are largely dependent on Russia and Norway, except for few energy security projects developed with Iran, Turkmenistan and Azerbaijan (Kanter, J. 2016). Nonetheless, the amount of natural gas that Norway has is decreasing dramatically. In addition, the EU countries are trying to diversify their natural gas import sources due to the natural gas crisis between Ukraine and Russia. Therefore, Eastern Mediterranean gas resources attract attention due to their potentials to become a complementary resource (Şeker, B. Ş. 2018).

In terms of strengthening the energy supply security of the EU, the Eastern Mediterranean stands out as one of the most important regions in terms of both supplier and search for new resources. To achieve these goals, however, the right choices based on economic-technical criteria and geopolitical principles are required (Şeker, B. Ş. 2018). Thus, in the principle of energy security, it is very important how the gas will be transferred to Europe. In this context, the possibilities in the transportation of natural gas considered the first option, Israel, Lebanon, and gas deposits in Cyprus Exclusive Economic Zone would be directed to Turkey, through the construction of a submarine pipeline (Baker, P. 2017). The second option, in case of the Cyprus issue is resolved, is to transport the gas through Cyprus and establish a combination between onshore and offshore pipelines. The third option is to direct Israeli and Cypriot gas to Egypt and to liquefy it in two natural gas liquefaction terminals currently operating under capacity and transport to the markets by ships. Although this option provides great flexibility in reaching the final destinations, it increases the cost even in the long term (Şeker, B. Ş. 2018). The fourth option is the construction of the Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline. This pipeline would connect the Eastern

Mediterranean natural gas fields to Greece and from there to Italy and Europe. This project is considered to be the option with the highest cost due to the long distance, high depth and harsh sea conditions (MFA of Italy, 2016). The fifth option which was suggested by Egypt, to completely avoid Cyprus and import Egyptian and Israeli gas through offshore and onshore territories to Greece, leaving out the problematic and disputed areas of Cyprus. The sixth option is to create a regional gas market. According to experts, this the most viable option, as the Eastern Mediterranean resources are expensive to drill and exploit, and Europe is way too far. Therefore, according to the sixth version, the most viable use of regional gas is national and regional consumption which would provide relatively cheap energy resources to regional countries. Notwithstanding in Europe, Eastern Mediterranean gas would be too expensive due to exploitation and transportation costs, economically it cannot compete with Russian gas (Kacziba, P. 2013a).

4. The EastMed Pipeline Project

The EastMed project has been signed by the EU and is the closest project to implement among other alternatives. Therefore, emphasis on this project seems important to better comprehend the concept of energy security.

The EastMed Project fulfills the necessary criteria and is deemed as a Common Interest Project by the EU, and it is supported on terms such as “low cost, fast planning, guaranteed permission, open to investors” (European Commission, 2017). In this context, a memorandum of understanding was signed between Israel, Italy, Greece, and Cyprus in December 2017 for the realization of the project (Geropoulos, K. 2017). However, the cost of the project is considered to be one of the negative aspects of the plan (Şeker, B. Ş. 2018).

The EastMed Project would provide the transportation of 8-16 billion cubic meters of natural gas per year from the Mediterranean to Europe via Greece through a 2000 km long pipeline that passes 2000 meters below the sea at some points. It is claimed that its construction costs would reach around 6 billion euros. In addition, it is quite difficult to ensure the sustainability of such a long and deep pipeline, a small mistake would cost millions of euros. Nevertheless, Greece and Cyprus reiterate their support for the EastMed project on several occasions. However, the fact that the final price is about two times of the Russian gas reduces the support for this project (Zahr, A. 2017). Setting up liquid natural gas (LNG) terminals is another option and although still very expensive, it is seen as a cheaper alternative to the EastMed project (Kacziba, P. 2013b). In this sense, Egyptian administration provides support for the LNG project as an alternative. However, both the concerns about the cost and the concerns of Israel's dependence on Egypt for exports and the prominence of Egypt as a center of attraction for natural gas in the region caused the applicability of the plan to be questioned politically (Şeker, B. Ş. 2018).

In addition to the cost of the EastMed project, other issues also jeopardise energy security principles, as the proposed pipeline route would also cross areas that Turkey considers its own continental shelf. Therefore, it is stated by the Turkish authorities that the EastMed Pipeline Project violates the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) (Günay, D. 2020).

Although Article 79 (1) of the UNCLOS on the freedom of use in the continental shelf declares that all states are authorized to lay submarine cables and pipelines on the continental shelf, Article 79 (3) indicates that the development of such pipelines is necessarily subject to the permission of the coastal states (UN, 1994). Furthermore, the passage of the pipeline and the provision of independent oil exploration activities under Turkey's proclaimed continental shelf in the region could cause a security issue. This situation poses a direct threat to energy security and undermines the EU's original objective of rapid and uninterrupted supplies, as it could lead to conflict between the parties. In addition, when the project's cost is added, a pipeline through Turkey may seem more economical. In this context, reconciliation of the parties should be a vital goal to achieve, as both Turkey and Greece will be a factor increasing the EU's energy security.

The crucial issue is that the pipeline plan is incompatible with Turkey's declared continental shelf. This situation goes against the energy protection principle, and it could lead to a misunderstanding between the parties. Furthermore, when the project's costs are factored in, a pipeline through Turkey seems more cost-effective. In this sense, the parties' reconciliation will be a factor that increases energy security.

As Turkey is an energy transit country and has pipelines, it has the potential to transport both oils and gas from the Middle East to Europe, which is received by coastal states. In the equation that Turkey is not a party to the energy logistics, the construction cost of the LNG plant and Israel's concerns about Egypt appears to an obstacle (Peker, H. S. – Oktay, K. Ö. – Şensoy, Y. 2019 – Şeker, B. Ş. 2018). Figure 1 illustrates the alternative routes of Eastern Mediterranean gas.

Figure 1. Possible Eastern Mediterranean Gas Routes

Source: Peker, H. S. – Oktay, K. Ö. – Şensoy, Y. 2019

Consequently, the lack of international coordination and negotiations, rather than hydrocarbon supplies, is the aspect that causes instability and, as a result, energy security problems for countries in the Eastern Mediterranean. In the absence of such options, all countries in the region will face a dispute over hydrocarbon deposits (Peker, H. S. – Oktay, K. Ö. – Şensoy, Y. 2019).

When the main point of the polarization in the region considered to be pro-Greece-Cyprus and pro-Turkey, reconciliation would provide cheaper and safer gas supplies. In this regard, the parties should not try to pair off the concept of “plenty of gas” in their foreign policy strategies but rather recognize that collaboration would be more efficient if sensible measures are taken.

5. The Cyprus Question

The parties’ continuing uncompromising policies harm the solution of the Cyprus Question. In this regard, the unresolved Cyprus problem harm the energy security of the island and therefore the energy security principle of the region and the EU. Accordingly, the agreement of the parties on the Cyprus issue will make significant contributions to energy security.

The decisions and the agreements that are taken by Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC)⁵ on the island are not recognized by the Republic of Cyprus. Likewise, Turkey has consistently stated that the search efforts carried out by the Republic of Cyprus around the island have no legal basis. For this reason, TRNC and Turkey reacted to the natural gas and oil exploration activities carried out by Greek Cypriots. In 2011, the Nicosia continued its gas exploration efforts unabated and Recep Tayyip Erdoğan, who was Prime Minister at the time, and TRNC President Derviş Eroğlu signed the limitation agreements in reaction to oil exploration

⁵ Turkish Cypriots are referred to as the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), a de-facto republic.

efforts of Cyprus. Derviş Eroğlu declared that this agreement between Turkey and the TRNC is to prevent the oil and gas explorations that the Republic of Cyprus has made and likely to do in future. Although the Greek and the Greek Cypriot side claim that there is no provision in this agreement, the TRNC, which controls the northern part of the island, claims that the agreement has a legal basis (Doğan, N. 2014). Similarly, Turkey stated that it is a violation of Turkish Cypriots' rights to conduct unilateral research in the exclusive economic zones of Cyprus (Örnek, S. – Mızrak, B. 2016). Turkey and the TRNC went to an agreement between themselves to license some areas that the Republic of Cyprus had previously unilaterally declared, and the Turkish Petroleum Corporation began to investigate for the first time with research vessel named as Piri Reis. Yet, due to Piri Reis' lack of capacity to conduct these surveys, a Norwegian ship was leased. However, seismic surveys in the Eastern Mediterranean region were initiated in partnership with Turkey and the TRNC. Turkish ships also assisted the chartered research vessels during their seismic surveys (Örnek, S. – Mızrak, B. 2016).

As the TRNC and Turkey expanded their field of action in the region, Cyprus declared that it withdraws from ongoing negotiations with the TRNC. In 2014, the EU declared that Turkey's seismic surveys in the Eastern Mediterranean Region violated the rights of Cyprus and were considered an intervention in its exclusive economic zones. In addition, it has expressed that Turkey must immediately withdraw from gas exploration, otherwise, Turkey-EU relations have a breakdown (Örnek, S. – Mızrak, B. 2016).

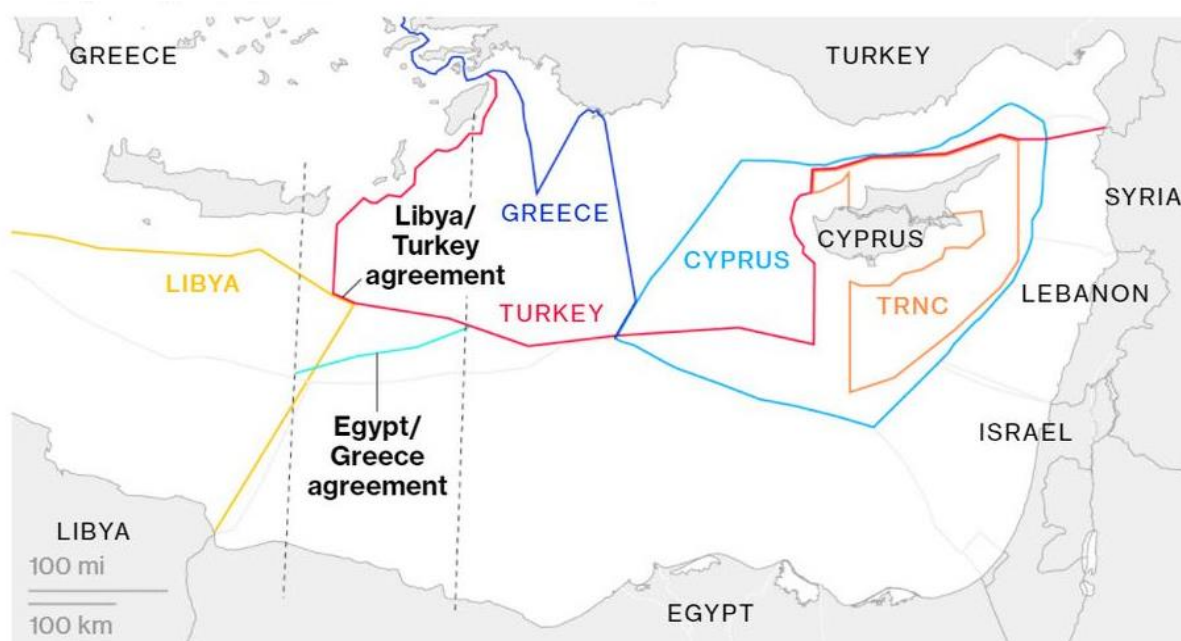

Figure 2. Competing claims over the Eastern Mediterranean

Source: Hacaoglu, S. – Tugwell, P. 2020

As can be observed on the map, the exclusive economic zone areas of the states are intertwined with each other. In this respect, uncompromising policies they apply to each other are an element that further increases the commotion. However, cooperation of the states in the field of energy will lead the parties to a great consensus and bring about a political solution. In this context,

cooperation in the field of energy may be an instrument for the reconciliation (Kaymak, E. 2012). The parties reject the possibility of energy cooperation before amalgamation due to doubts about how to share hydrocarbon resources (Hazou, E. 2012). And the parties' suspicions cannot be removed without a solution to cover the entire island.

The international unrecognized status of Northern Cyprus, on the other hand, makes unclear how the north of the island will benefit from hydrocarbon resources, and without a solution, it seems difficult to prove this situation (Lakes, G. 2012). Failure to eliminate the possibility of cooperation would be a success for the parties, as working together is a situation that benefits everyone, while a possible failure shows that no party can fully benefit from the riches that will arise (Collinsworth, D. A. 2012).

In this context, the uncompromising policies of the parties complicate the consensus in the field of energy and also jeopardize the future of the Cyprus negotiations, which began in May 2015 and ended in failure in July 2017. The reason for the failure of the Cyprus negotiations is the single-sided steps taken by both sides on the island and other actors involved in the process because they have the basis to defend their own legal positions, and this indicates that the parties are not planning a common future together and have trust issues with each other (Collinsworth, D. A. 2012).

All states in the Eastern Mediterranean share a common interest to become an energy hub for the region and Europe. For this, regional actors should seek stability and cooperation among themselves (Collinsworth, D. A. 2012). However, both the uncertainty on the island of Cyprus and the polarization between Turkey and Greece are damaging this. Therefore, it is directly and indirectly affected by this conflict in the EU (Lakes, G. 2012).

Consequently, minor crises between Greece-Cyprus and the TRNC-Turkey; also, negatively affect Turkey-EU relations. Therefore, these problems on the island of Cyprus are also a problem for the states of the region. When the island of Cyprus is generally considered; in particular, the issue of energy security is very important for the region. The situation, which can be resolved in cooperation with the parties, complicates the situation because of the uncompromising policies of the parties. The energy security of the Eastern Mediterranean Region will be ensured primarily by resolving the hostile situation on the island of Cyprus and as a result of the meeting of a common denominator on the island. In other words, instead of pursuing uncompromising attitudes, the parties adopting the principle of equal sharing on the island of Cyprus will contribute to the energy security of both the region and Europe. Moreover, the agreement of the parties will also promote to the resolution of the Cyprus issue and resolving the issue will ensure that energy is removed more safely and then transferred to Europe.

6. Equitable Solutions Based on the Law of the Sea Principles

The goal of reaching an equitable solution when creating the delimitation of a marine area first appeared in the Truman Declaration in 1945 and was confirmed in both International Court of Justice (ICJ) decisions and international arbitration tribunals (UN, 2000). Today, it has also taken its place as an important institution in ensuring distributor justice, as it requires the consideration

of all data aimed at achieving a fair outcome in every concrete case related to the delimitation of maritime jurisdictions such as topography, geographical, economic data, life interests of states, historical rights (Topsoy, F. 2013).

Based on the equitable principles, it performs mediate duties throughout the delimitation process rather than providing precise concrete criteria in the limitation process. It is necessary to see fairness in limiting not as a method, but as a goal that must be achieved. The equitable principles in the way of achieving the goal are a flexible element that can adapt to every event, and guide in a consistent and predictable manner (Gökalp, İ. 2008).

In order for the parties to work in mutual cooperation, they must first reach an agreement on disputed areas. Tensions between the EU and Turkey have decreased as Turkey has withdrawn its ships from disputed areas. Accordingly, the EU has shelved sanctions resolutions against Turkey, and negotiations have entered between Turkey and Greece. As Josep Borrell Fontelles stated who is the High Representative of the EU, Turkey is an important EU neighbor and also the solution of the disputed areas should be fair to all and in accordance with the international law (TRT World, 2021).

In this regard, it can be mentioned that equitable solution is required for everyone. Because equal sharing will bring cooperation. On the other hand, in a situation where one side gains more, the situation will become more complicated. Just-right solutions should be produced to please each of the states that have made agreements for permanent solutions in international relations, and these solutions should be adopted by mutual consent. Agreements containing disproportionate means or shares will not be adopted by the parties; when the balance of power changes, it will come up again. The Treaty of Sevres, which was never implemented, is one of the best examples of this situation (Montgomery, A. 1972).

This issue requires a very deep study. First of all, the status of the islands, islets, and island countries should be evaluated within themselves. In addition, each case is unique and has its own characteristics. In general, it is not possible for either the mainland or the islands to take full effect when looking at the past decisions taken by international arbitration courts and the ICJ. In this regard, both sides must make concessions and abandon their uncompromising attitudes.

7. Conclusion

In the Eastern Mediterranean, it is seen that states are polarized. These poles can be stated as Turkey-based and Greece-Cyprus-based. Moreover, the EU entered the picture because Greece and the Cyprus are members of the EU and because Eastern Mediterranean gas can diversify the EU energy needs. In this context, the Eastern Mediterranean problem also negatively affects Turkey and the EU relations.

As can be understood from the study, the principle of energy security is not to dominate all energy resources at all costs. Nevertheless, in the Eastern Mediterranean, the parties are in conflict with each other to have more space, hence more natural gas. But having more space will

not bring more natural gas, but it also brings conflict. Furthermore, even if having more space brings relatively more gains, this will result in other opportunities being missed.

Greece and the Republic of Cyprus plan to transport Eastern Mediterranean gas to Europe with the EastMed project. However, this project is very costly. On the other hand, the transportation of Eastern Mediterranean gas through Turkey can be met at a much more affordable cost, at the same time, the transportation of natural gas through Turkey rather than the disputed waters seems to be a more reliable option. At this point, mutual cooperation comes to the forefront. Because mutual cooperation is more beneficial for both coastal states and the EU.

In addition, the Cyprus problem has a close relationship with energy cooperation in the Eastern Mediterranean. The possible energy union in the Eastern Mediterranean will support the solution of the Cyprus Problem and the possible solution of the Cyprus Problem will support energy cooperation in the Eastern Mediterranean.

Since, due to the inability to solve the Cyprus Question, the possibility of transferring from the Island of Cyprus to Turkey, which is expressed as the most profitable route for the rapprochement of the parties and the commercialization of gas, is also becoming more difficult (Gürel, A. – Mullen, F. – Tzimitras, H. 2013). It is also stated that such a situation would mean the missing of the opportunity that arises with hydrocarbon resources in the region (Bryza, M. J. 2013). The failure to solve the Cyprus Problem is closely related to the uncompromising attitudes of the states. As mentioned before, the cooperation of states in the field of energy will both increase energy security and contribute to the solution of the Cyprus Problem.

Finally, gas or other hydrocarbon resources that will remain on a local scale cannot be expected to have any benefit for the development of the region. For this, coastal countries must act together (Gürel, A. – Le Cornu, L. 2013).

In conclusion, the principle of “abundance in energy” defined at the beginning of the study should not be reconciled with the principle of “uncompromising attitude” of the parties and should focus on the affordable and sustainable part of energy. As stated in this study, fair, safe sharing and mutual cooperation of energy will be an element that increases the energy security of both the region and Europe.

References

- ARIDEMIR, HAKAN – ALLI ÇAĞATAY (2019): Doğu Akdeniz Bölgesindeki Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmalarının Analizi. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4 (10), pp. 188–202.
- BAKER, PETER (2017): For Israel, energy boom could make friends out of enemies. *New York Times*. https://www.nytimes.com/2017/01/14/world/middleeast/israel-energy-boom.html?_r=0
- BRYZA, MATTHEW JAMES (2013): Eastern Mediterranean Natural Gas: Potential for Historic Breakthroughs among Israel, Turkey and Cyprus. *Turkish Policy Quarterly* 12 (3), pp. 35–44.
- COLLINSWORTH, DIDEM AKYEL (2012): Doğu Akdeniz Gazı ve Türkiye'nin Duruşu. In: Gürel, Ayla – Faustmann, Hubert – Reichberg, Gregory M. eds. *Kıbrıs Açık Denizindeki*

- Hidrokarbonlar Bölgesel Siyaset ve Servet Dağılımı*. Norway: Friedrich Ebert Stiftung ve Peace Research Institute, Oslo (PRIO), pp. 23–28.
- DOĞAN, NEJAT (2014): *Doğu Akdeniz’de Enerji Stratejileri ve Bölgesel Güvenliğin Geleceği*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/dogu-akdenizde-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligin-gelecegi>
- DURUEL, GÜNAY (2020): *Uzmanlardan “EastMed” provokasyonu yorumu: Hukuka aykırı, TRT*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/uzmanlardan-eastmed-provokasyonu-yorumu-hukuka-aykiri-451295.html>
- DW (2021): *Greece and Turkey hold first crisis talks since 2016*. <https://www.dw.com/en/greece-and-turkey-hold-first-crisis-talks-since-2016/a-56340074>
- EUROPEAN COMMISSION (2017): *The Union list of projects of common interest*. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/annex_to_pci_list_final_2017_en.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION (2021): *The way ahead after a difficult 2020 for EU-Turkey relations*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/90861/way-ahead-after-difficult-2020-eu-turkey-relations-%C2%A0_en.
- GEROPOULOS, KOSTIS (2017): *Greece, Cyprus, Italy, Israel sign MoU for East Med gas pipeline*. *New Europe*. <https://www.neweurope.eu/article/greece-cyprus-italy-israel-sign-mou-east-med-gas-pipeline>.
- GIANNAKOPOULOS, ANGELOS (2016): *The Eastern Mediterranean in Light of Recent Energy Developments and Their Impact*. In: Giannakopoulos, Angelos ed. *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, pp. 11–22.
- GÖKALP, İBRAHİM (2008): *Milletlerarası Adalet Divanı’nın Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Kararlarında Dikkate Aldığı İlkeler*. *Beta Yayıncılık*, İstanbul.
- GÜREL, AYL – LE CORNU, LAURA (2013): *Turkey and Eastern Mediterranean Hydrocarbons*. (1Baskı). İstanbul Kültür Üniversitesi Global Political Trends Center, İstanbul.
- GÜREL, AYL – MULLEN, FIONA – TZIMITRAS, HARRY (2013): *The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios*. *PRIO Report 1*. PRIO Cyprus Centre, Nicosia.
- HACAOĞLU, SELCAN – TUGWELL, PAUL (2020): *The Conflicts That Keep Turkey and Greece at Odds*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-10/the-conflicts-that-keep-turkey-and-greece-at-odds-quicktake>.
- HAZOU, ELIAS (2012): *Açık Deniz Hidrokarbonları ve Kıbrıs’ta Servet Dağılımı: Michael Sarris ve Mustafa Besim’le Söyleşiler*. In: Gürel, Ayla – Faustmann, Hubert – Reichberg, Gregory M. eds. *Kıbrıs Açık Denizindeki Hidrokarbonlar Bölgesel Siyaset ve Servet Dağılımı*. Norway: Friedrich Ebert Stiftung ve Peace Research Institute Oslo (PRIO), pp. 87–96.
- KACZIBA, PÉTER (2013a). *A ciprusi földgázkins feltárásának bel-és külpolitikai sajtósságai*. *Külügyi Szemle* 12, pp. 149–171.

- KACZIBA, PÉTER (2013b): Gas and Oil Disputes between Greeks and Turks. In: Kovács, Ilona Pálné – Kákai, László eds. *Ten Public Policy Studies*. Political Studies of Pécs VIII, Pécs, pp. 75–93.
- KACZIBA, PÉTER (2020): A Líbiai Polgárháború Szerepe a Görög-Török Konfliktus Elmélyülésében. *Pólusok* 1 (1) pp. 47–82.
- KACZIBA, PÉTER (2021): Gas Discoveries in Cyprus: The Limits of Russian Influence. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies* 14 (2) pp. 3–38.
- KANTER, JAMES (2016): Europe seeks alternative to Russian gas. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2016/02/17/business/energy-environment/european-union-seeks-to-reduce-reliance-on-russian-gas.html>.
- KAYMAK, EROL (2012): Zenginliklerin Paylaşımı ve Jeopolitik Stratejiler: Hidrokarbonları Kıbrıs Görüşmelerinin Dışında Tutmak. In: Gürel, Ayla – Faustmann, Hubert – Reichberg, Gregory M. eds. *Kıbrıs Açık Denizindeki Hidrokarbonlar Bölgesel Siyaset ve Servet Dağılımı*. Norway: Friedrich Ebert Stiftung ve Peace Research Institute, Oslo (PRIO), pp. 17–21.
- KORONEOS, CHRISTOPHER J. – PARIS, FOKAIDIS – MOUSSIOPOULOS, NICOLAS (2005): Cyprus Energy System and the Use of Renewable Energy Sources. *Energy* 30 (10), pp. 1889–1901.
- LAKES, GARY (2012): Kıbrıs Hidrokarbonları: Gelişmenin Başlangıcındaki İkiyapılar. In: Gürel, Ayla – Faustmann, Hubert – Reichberg, Gregory M. eds. *Kıbrıs Açık Denizindeki Hidrokarbonlar Bölgesel Siyaset ve Servet Dağılımı*. Norway: Friedrich Ebert Stiftung ve Peace Research Institute, Oslo (PRIO), pp. 81–86.
- LIAGGOU, CHRYSSEA (2015): Ποιοι και πός δίνουν ενέργεια στην Ελλάδα. <https://www.kathimerini.gr/politics/837097/poioi-kai-pos-dinoyn-energeia-stin-ellada/>
- MONTGOMERY, ALAN EVERARD (1972): The Making of the Treaty of Sevres of 10 August 1920. *The Historical Journal* 15 (4), pp. 775–787.
- ÖRNEK, SERDAR – MIZRAK, BARANSEL (2016): Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları. *Bilge Strateji* 8 (15), pp. 13–32.
- ÖZDEMİR, VOLKAN (2017): *Doğalgaz Piyasaları ve Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler*. İstanbul: Kaynak Yayınları. İstanbul
- PEKER, HASAN SENCER – ÖZTÜRK OKTAY, KÜBRA – ŞENSOY, YAVUZ (2019): Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye'nin Enerji Güvenliği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 8 (1), pp. 85–106.
- ŞEKER, BURAK ŞAKIR (2018): Deniz Enerji Güvenliği: Doğu Akdeniz'deki Güncel Gelişmelerin Jeopolitik Dengelere Etkisi. *Electronic Turkish Studies* 13 (7), pp. 207–228. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13079>
- TOPSOY, FEVZI (2013): Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Hakkaniyet İlkesi ve Dağıtıcı Adaletin Sağlanmasındaki Rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Hukuk Fakültesi Özel Sayısı, pp.191–203.
- TRT WORLD (2021): Top EU diplomat calls for building 'mutually beneficial' ties with Turkey. <https://www.trtworld.com/turkey/top-eu-diplomat-calls-for-building-mutually-beneficial-ties-with-turkey-45466>.

- ÜNAL, M. CEM (2015): Enerji Güvenliği Çerçevesinde Avrupa Enerji Politikasının Gelişimi ve Rusya Faktörü. *Enerji ve Diplomasi Dergisi* 1 (1), pp. 54–79.
- UNITED NATIONS (1994): United Nations Convention on the Law of the Sea. *Treaty Series* vol. 1833.
- UNITED NATIONS (2000): *Handbook on the Delimitation of Maritime Boundaries*. Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea Office of Legal Affairs, New York.

Mohács? Nagyharsány? Siklós? – A második mohácsi csata elnevezései

Szabó Róbert¹

1. Abstract

At the Battle of Harsány Hill at 1687, the united Habsburg imperial forces struck a fateful blow against the Ottoman troops who were trying to recapture Buda. Immediately, after the end of the battle, the so-called 'Second Battle of Mohács' designation had become widespread. This appellation has numerous symbolic connotations, most of them are based on highlighting the similarities between the (first) Battle of Mohács (1526) and the Second Battle of Mohács (1687). There are few other battle names that are highlighting the historical parallels. In my work, I have tried to point out the geographical aspects of the different variants.

I have undertaken to examine the memorial sites associated with the name variants of the Second Battle of Mohács. The theoretical basis of the topic has been laid by Pierre Nora, who directed the researcher's attention to the study of memorial sites. According to him, the memory of modern societies today has no longer any real *milieux de mémoires*, but only *lieux de mémoires*, i.e. the cultural memory of contemporary societies remembers no longer the past directly, but through the mediation of different sites of memory. However, a memorial site may be not only a specific spatial formation but any medium that has a function for the cultural memory of the present. For example, myths and historical stories, objects, events, media texts and concepts.

Most of the objects bearing the names of the Battle of Harsány Hill can be found on the 17th and 18th century pamphlets and other works of art. This is why I thought it is important to present the news production and political publicity of that period. Despite the fact that, according to the German philosopher and sociologist Jürgen Habermas, the early modern public sphere was only equivalent to the representative public sphere of the elites, the Western European imperiums possessed a vast amount of printed material.

In our country, the study of historical events from geographical and a commemorative point of view is nowadays breaking new ground. These types of works are calling for a new interdisciplinary approach. These facts are also true for research on the memory of the Battle of Harsány Hill.

Keywords: Battle of Harsány Hill, memory, toponymy

¹ Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola.

2. Bevezetés

Azzal a szándékkal láttam hozzá a második mohácsi csata (1687) névváltozatainak felkutatásához, hogy bemutassam azokat, és esetleg földrajzi szempontú magyarázattal szolgáljak az összecsapás elnevezésével kapcsolatban felvetődő kérdésekre. Vizsgálatom első lépésében felderítettem, hogy melyek azok a csataelnevezések, amelyek szóba kerülhetnek. Ehhez elengedhetetlen volt a csatát ábrázoló rézmetszetek, röplapok, festmények, szobrászati alkotások egy részének összegyűjtése, felkutatása. Az anyaggyűjtést követően világossá vált számomra, hogy melyek azok a tipikusan előforduló csataelnevezések, amelyeknek vizsgálatát el lehet kezdeni. Ezek a következők voltak: Harsány-hegyi csata, Szársomlyó-hegyi csata, nagyharsányi csata, mohácsi csata, második mohácsi csata, siklói csata. Elemzésem egyik fő célja ezen csatanevek eredetének meghatározása, továbbá a csatatér helyét indikáló földrajzi nevek, illetve a hozzájuk tartozó emlékezeti helyek bemutatása.

3. A Harsány-hegyi csatáról röviden

Az 1687-es év során a keresztény csapatok azzal a szándékkal indították el magyarországi hadjáratukat az oszmánok ellen, hogy visszafoglalják Belgrádot. A mintegy 50 ezer fős sereg fővezére Lotaringiai V. Károly herceg és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem volt. A közel azonos nagyságú török sereget Szári Szulejmán nagyvezír vezette. A keresztények útvonala a Duna mentén haladt, déli irányba. Eszék sikertelen ostromát követően, július 27-én megkezdték visszavonulásukat a Dráva bal partjára. A törökök a jól kiépített sáncműveiket hátrahagyva a keresztény csapatok után vonultak. Augusztus 10-én este már a Harsányi-hegy közelében táborozott a keresztény katonaság. Augusztus 12-én a szövetséges keresztény sereg megindult Siklós vára felé. A Harsányi-hegy mellett azonban a szövetséges keresztény had – II. Miksa Emánuel vezette – balszárnya ellen támadást intézett az oszmán sereg. A gyors átcsoportosításoknak, valamint a bajor katonaság helytállásának köszönhetően a támadók nem tudták bekeríteni a keresztények balszárnyát. A délután folyamán pedig Lotaringiai Károly vette át a kezdeményezést, és intézett támadást a török tábor ellen (1. ábra). A csata nagy keresztény győzelemmel ért véget. Szulejmán nagyvezír vert hada Eszék felé menekült. A török had elszenvedett veszteségeiről megoszlanak a források, a halottak száma 7–8 ezer főre becsülhető. A csatát jelentős események követték az Oszmán Birodalomban és a Habsburg Birodalomban is. Konstantinápolyban szultánváltásra került sor. IV. Mehmed (1642–1693) szultánt letaszították trónjáról. Utódja II. Szulejmán (1642–1691) szultán kezdte meg az Oszmán Birodalom kormányzását, Pozsonyban pedig magyar királlyá koronázták I. Józsefet (1678–1711). A balázsfalvai egyezmény is megszületett. Ez az egyezmény Lotaringiai Károly főherceg és Apafi Mihály erdélyi fejedelem között jött létre 1687. október 27-én azzal a céllal, hogy a Habsburg csapatok elszállásolásra kerülhessenek a Harsány-hegyi csatát követő télen, cserébe Apafi önállósága megmaradhatott, de a Habsburg koronára fel kellett esküdnie. Ugyanakkor Lotaringiai Károly garantálta a belső rend fenntartását és a vallásszabadságot Erdély területére. A Habsburg csapatok elszállásolása óriási terhet rótt az erdélyi lakosságra. Az Erdélyi Fejedelemség pedig

véglegesen Habsburg fennhatóság alá került. (Veress D. Cs. 1987; Polgár B. 2020a; Domokos Gy. 2020).

1. ábra: Michael Wening: A nagyharsányi csata (17. század)
Forrás: museumap.hu²

4. A Harsány-hegyi csata emlékezete

Augusztus 29-e Keresztelő Szent János fejevételének emléknapja. Ezen a napon nemcsak Keresztelő János szenvedett mártíromságot, hanem a mohácsi csatában elesett hősök is, így a dátum a keresztény Magyarország keresztre feszítésének szimbóluma is egyben. Az ország feltámadását, másfél évszázadot követően a magyarországi visszafoglaló háború (1683–1718) hozta el, amelynek egy fontos állomása volt az 1687. augusztus 12-i, Nagyharsány térségében kivívott Habsburg katonai győzelem. Ennek a feltámadásnak a történetét azonban igen kevésbé őrzi a magyar nemzeti emlékezet. A csata emlékét legújabbban Polgár Balázs vizsgálta 2020-ban megjelent monográfiájában. A szerző itt három emlékévként (1887, 1937, 1987) köré rendezte az összecsapás emlékeztörténetét, valamint kiemelte, hogy a csata Magyarországon főleg Baranya megyében, Mohácson, Nagyharsányban és Villányban bír jelentősebb emlékhelyekkel és emlékművekkel (Polgár B. 2020a). A harcokra vonatkozó lokális reflexió erősnek mondható ma. A Nagyharsány környéki települések általános iskolái évente történelmi vetélkedőt rendeznek az 1687. évi összecsapás témaköréből, valamint Nagyharsány és Villány települések önkormányzata évente közös megemlékezést szervez a nagyharsányi szoborpark csataemlékművénél. A Nagyharsányi

² <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676> (2022. 05. 17.)

Helytörténeti Gyűjtemény jelentősebb, a csata történetével összefüggő emlékeket őriz. Az összecsapás emlékezetének figyelemre méltó helyi megnyilvánulása, hogy a villányi Tamás Bátya Pincészet egy időben boroscímkén szerepeltette a Harsány-hegyi csata győztes keresztény hadvezéreinek portréit. A csata hadtörténeti régészeti kutatásához kapcsolódóan a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban nyílt tematikus időszaki tárlat 2020-ban, valamint a Hadtörténeti Múzeum 2021 tavaszára egy közel húsz perc hosszúságú tudományos ismeretterjesztő dokumentumfilmet készített a kiállításához kapcsolódóan *Történelmi csatatereken I. A Harsány-hegyi csata (1687) – Magyarország visszafoglalása* címmel (Polgár B. 2020a).

A magyar történelmi emlékezetben sokkal inkább Buda 1686. szeptember 2-i visszavételének dátuma képezi a török kor lezárását. Éppen ezért ünnepelte Magyarország a török alóli felszabadulást 1886-ban. A Harsány-hegyi csata annyi jelentőséget kap ebben a történeti metaforában, hogy 1687. augusztus 12-én megakadályozta az oszmánokat Buda visszafoglalásában. Azonban a magyar nemzeti emlékezettel ellentétben, Sobieski János lengyel-szász serege és Lotaringiai Károly osztrák-bajor-magyar csapatai nélkül – akik megsemmisítő vereséget mértek a Bécset ostromló oszmánokra Kahlenbergnél – nem sikerülhetett volna Magyarország felszabadítása a török uralom alól. A visszafoglaló háborúk pedig a Segítő Szűz Mária (Mariahilf)-kultusz jegyében zajlottak. A kultusz megjelenése jól megfigyelhető a visszafoglalt területeken. A Dunántúl, az Alföld, Szlavónia, Bácska és a Bánát számos római katolikus templomában fellelhetőek Lucas Cranach 1537-ben festett *Mária a kiséddel* című képének másolatai. A visszafoglaló háborúk Mária-kultusza összefonódott Nagyboldogasszony napjával, augusztus 15-ével, amely egyben Szűz Mária mennybemenetelének ünnepnapja is. Ez a nap egyúttal Szent István 1038. évi halálának napja, továbbá hazánk Szűz Máriának való felajánlása emléknapja is.

A fenti példa is jól szemlélteti, hogy a magyar történelem fordulópontjai sok esetben keverednek a keresztény ünnepekkel és emlékezetkultúrával. Ezeknek az üzenete egyrészt az, hogy isteni segítséggel a magyarság mindig kikerül a bajból, másrészt az, hogy amit elvesztett a magyar nemzet Mohácsnál 1526-ban, azt visszanyerte 1687-ben a második mohácsi csatában. Az utóbbi azonban nem rögzült erőteljesen a magyar emlékezetben, annak ellenére sem, hogy gróf Esterházy Pál László (1730–1799) pécsi püspök megbízásából Dorfmeister Istvánnal (1729–1797) megfestette mindkét mohácsi csatát 1787-ben. A püspök szándéka ezzel az volt, hogy pécsi püspöki palotáját historikus szellemiséggel töltsse fel. Ezt a képet 1856-ban áthelyezték a Hétfájdalmú Szűz nevére felszentelt mohácsi Csataférfi Emlékkápolnába (2. ábra) (Nyárs A. 2006).

2. ábra: a mohácsi Csataférfi Emlékkápolna

Forrás: Polgár B. 2018, 51.³

A második mohácsi csata emlékezetének hanyatlásához az is hozzájárult, hogy az aktív katolikus hitet gyakorlók létszáma lecsökkent a térségben, de a legjelentősebb akadály a Harsány-hegyi csata emlékezetének virágzásának útjában az a magyar politikai és történelmi gondolkodás volt, amely sohasem tudta elfogadni a második mohácsi csata hőseit. Nemzeti emlékezetünk sikeres „labancokként” tartotta számon őket, annak ellenére, hogy Miksa Emánuel II. Rákóczi Ferenc a magyar trónra jelölte, és 1703–1704-ben még katonai szövetségesek is voltak, továbbá Lotaringiai Károly, Bádeni Lajos, Miksa Emánuel és Savoyai Eugén soha nem is harcoltak Magyarország ellen. 1850–1851-során Orlai Petrich Soma Münchenben megfestette a *II. Lajos holttestének megtalálása* című képét (3. ábra), amellyel nagymértékben elnyerte a közvélemény elismerését, hiszen a mű egyszerre ötvözte Mohács és Világos tragédiáját. Ugyanezt az emlékezetet erősítette Székely Bertalan *II. Lajos testének föltalálása* című képe 1860-ból. Ha Mohács, a világosi fegyverletételre reflektálva Magyarország keresztre feszítését jelképezte, akkor különösen nem volt ildomos Lotaringiai Károly nagyharsányi győzelmét dicsérni, hiszen unokája Ferenc, Mária Teréziát vette feleségül, létrehozva a Habsburg–Lotaringiai-dinasztiát. Ebből fakadóan érthető, hogy 1886-ban, majd 1926-ban is miért Buda visszavétele és nem a második mohácsi csata volt a török alóli felszabadulás szimbóluma (Hóvári J. 1999).

³Polgár Balázs (2018): Oszmán-török kori csatateretek kutatása Magyarországon (Doktori értekezés - Melléklet, Eötvös Lóránd Tudományegyetem) <file:///C:/Users/Ivett/Downloads/POLG%C3%81R%20BAL%C3%81ZS%20DISZ-SZERT%C3%81CI%C3%93,%20MELL%C3%89KLET,%20R%C3%A9g%C3%A9szet%20program.pdf>, (2022. 10. 12.)

3. ábra: Orlai Petrich Soma: II. Lajos holttestének megtalálása (1851)

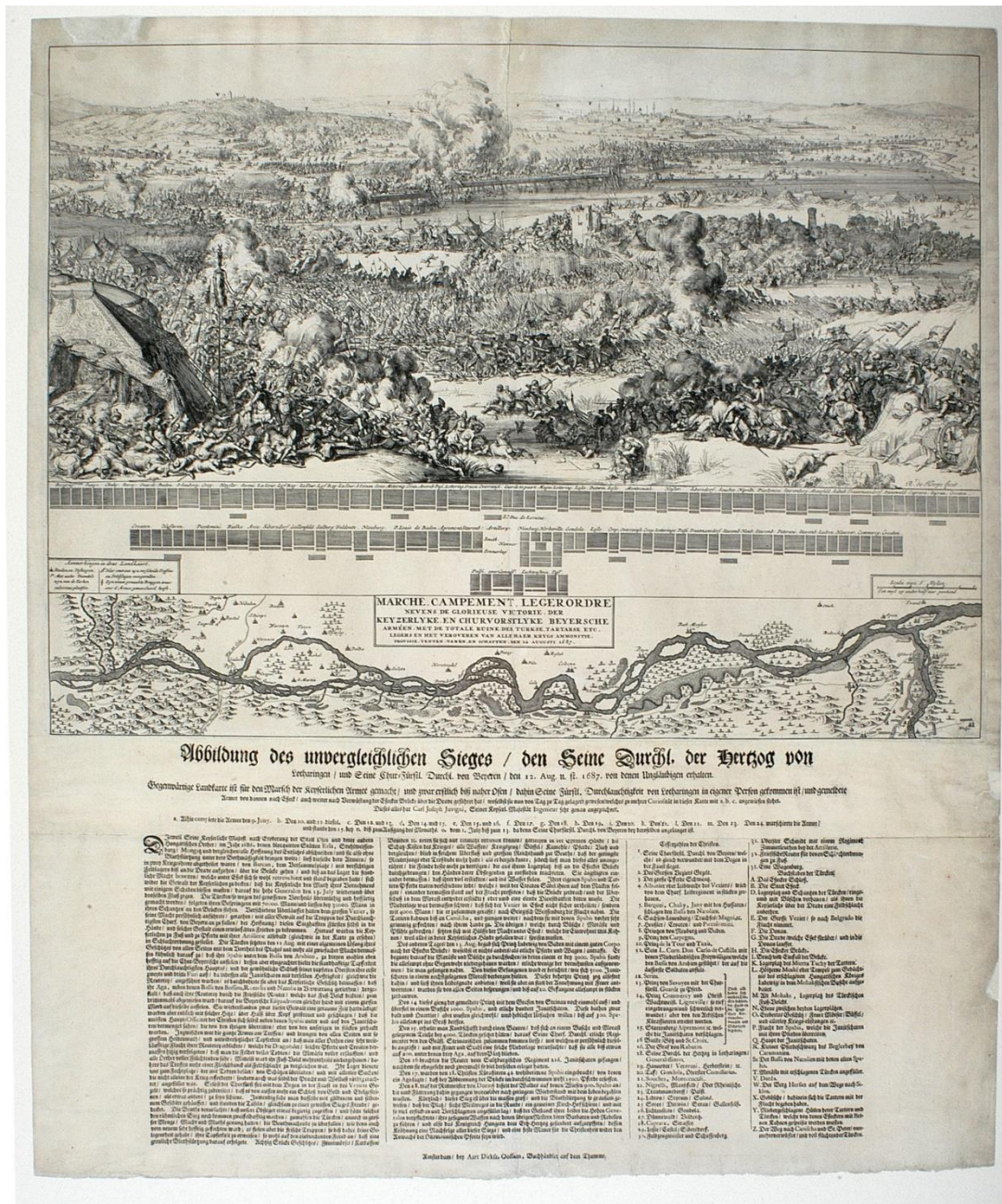
Forrás: ujkor.hu⁴

5. A csata hírének elterjedése

Jürgen Habermas német filozófus és szociológus tagadta, hogy lett volna a kora újkorban széles körű politikai nyilvánosság. Szerinte csupán a hatalomgyakorló elit reprezentatív nyilvánossága létezett ekkoriban. Ezzel szemben, a 16–17. századi Német-római Birodalom mégis hatalmas nagyságú nyomtatványanyaggal rendelkezett. A kor legnagyobb nyomdaközpontjai a Német-római Birodalom területén működtek. A 16. században Velence, azt követően Antwerpen vált meghatározó „gócponttá”, a 17. században pedig Amszterdam. London csak a 18. században tudta átvenni a meghatározó információs centrum funkciót. Az információrobbanás előfeltétele az út- és postahálózat korszerűsítése volt. Nemcsak gyorsan járhatóvá váltak az utak, de egyszerre gazdaságos lett a postahálózat, ami hosszú távon fenntarthatóvá tette a rendszert. A 17. században már rendszeresnek mondható hírmegjelenéseknek köszönhetően átalakult a sajtópiac. Több sajtóműfaj alakult, amelyek mindegyike az olvasóközönség egy bizonyos rétegét célozta meg. A korabeli röplap- és metszetvizsgálatokból kitűnik, hogy egy adott időszakban mi állt a figyelem középpontjában. A röplapok könnyen kifüggeszthetőek voltak például a városházára, könyvkereskedések ajtajára vagy a piacok területére is. Az éppen aktuális témájukat a korszak legjelentősebb eseményei adták. Bár elmondható, hogy a képek segítségével a társadalom nagyobb hányada részesülhetett a hírekből, mégis, a képek szimbolikáját tekintve kijelenthető, hogy sok esetben még a metszetek sem a szélesebb népréteg meggyőzését szolgálták. Nem ritkán, egyes

⁴ <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalasaval-kapcsolatban> (2022. 05. 17.)

röplapok nemcsak egy rövid időtartamú eseményt ábrázoltak, hanem egy egész féléves eseménysorozatról adtak hírt (4. ábra) (Etényi N. 2003).

4. ábra: A Harsány-hegyi csata, 1687. Korabeli röplap. (Eredeti cím: Marche, Campement, Legerordre Nevens de Glorieuse Victoire. Der Keyzerlyke. En Churvorstlyke Beyersche Armeen... Den 12 Augusti 1687. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomatványok Tára⁵

Már a magyarországi visszafoglaló háborúról érdemi információkat tartalmazó hadi jelentések készültek Johann Jonathan Felsecker (1655–1693) metsző és kiadó nyomdájában. A magyar

⁵ <https://reginika.oszk.hu/aponyi-metszetek/a-nagyharsanyi-csata-1687/> (2022. 10. 12.)

vonatkozású eseményeket legjobban a délnémet hírcentrum, Nürnberg közvetítette kimagasló mértékben. Az itteni kiadók, metszők, nyomdák, írók együttes erővel örökítették meg a magyarországi eseményeket. A német fejedelmek fontos imázsnövelőnek tartották a törökverő attitűdöt. Haditetteiket megörökítették rézmetszetek segítségével és egyéb örökérvényű művészeti alkotásokkal is (festmények, plakátok és emlékérmek formájában). Az imázsnövelésre és a politikai szerep meghatározására különösen szükségük volt már a 17. század politikusainak, államférfiainak is. A visszafoglaló háborúk során szerzett zsákmány bekerült az európai fogyasztási cikkek közé. Török szőnyegek, edények, ruhadarabok, gyerekjátékok váltak divatossá Európa-szerte. II. Miksa Emánuel, Savoyai Eugén, Badeni Lajos zsákmányukat felhalmozták az udvaraikban, amelyek innen terjedhettek el (Tóth, F.–Alain, P. 2016)

6. A csata névváltozatai

6.1. Mohácsi csata vagy második mohácsi csata

Lotaringiai Károly – Le Bègue abbé által átdolgozott – hadinaplója tartalmazza azt a bejegyzést, amely az 1687-es nagyharsányi csatát az 1526-os mohácsi csatával állítja párhuzamba: „*ilyen módon e napon csekély áron, de annál nagyobb dicsőséggel és előnnyel sikerült jótánni a Lajos király által elszenvedett vereséget, amelyre 1526 évében ugyanebben a hónapban majdnem ugyanazon a helyen került sor*” (Tóth F. 2019 p. 448).

Jean de La Brune a Lotaringiai hercegről írt, 1691-ben Amszterdamban megjelent életrajzban szintén kiemeli, hogy a mohácsi (1687) csata majdnem ugyanazon a területen zajlott le, ahol az 1526-os mohácsi csata. Dom Calmet történétíró, a nagyharsányi csata leírásának végén kiemeli, hogy e csata színhelye az 1526-os mohácsi csata helyszínével majdnem megegyezik. A Bruzzen de la Martinière által írt, 1768-van kiadott lexikon tájékoztatást ad az olvasónak többek közt Magyarország földrajzi és történelmi jellegzetességeiről. Mohács (franciául *Mohatz*) esetén tárgyalja az 1526-os, mind pedig az 1687-es második mohácsi csatát (Kövér L. 2001). Tehát, nem különítette el a két összecsapás helyszínét. A Diderot és d’Alambert által szerkesztett *Nagy Enciklopédia* is Mohács esetén tárgyalja mindkét csatát. Véleményem szerint ennek az lehet az oka, hogy a párizsi vagy a németalföldi írók, képzőművészeti alkotók számára lényegtelennek bizonyult a két összecsapás elkülönítése, hiszen Nyugat-Európából tekintve a Harsányi-hegy és a Mohácsi-sík közötti távolság nem számottevő.

Elmondható, hogy a mohácsi vagy második mohácsi „...csata híre és jelentősége elsősorban a keresztény hősokeket (Lotaringiai Károly, Savoyai Eugén, Commercy herceg stb.) dicsőítő munkák révén terjedt el rendkívül széles körben, beleértve a közhasználatú lexikonokat és az iskolai tankönyveket is. A korabeli katonai leírások és későbbi történétírói munkák összevetése során arra a következtetésre juthatunk, hogy a „második mohácsi csata” mítosza – bár igen korán megjelent – valójában historiográfiai konstrukció, amely egy hajdani történelmi tragédia jóvátételével egy új korszak kezdetét hirdette meg. A „második mohácsi csata” így a szintén korszakváltó 1526. évi csata logikus ellenpontjává vált, és ezáltal a két szimbolikus jelentőségű, sorsfordító hadi esemény emléke összefonódott és kiegyenlítődt a történelmi emlékezetben” (Tóth F. 2019, 462).

Érdekes tény, hogy az idő előrehaladtával, az újabb önéletrajzi művekben kevésbé került megemlézésre a második mohácsi csata, így például az 1809-ben, Weimarban megjelent Savoyai Eugén-önéletrajzban sem található említést a jeles csatáról (Charles, J. 1809).

5. ábra: Eberhard Werner, Pieter van den Berge és Thomas von Wiering: A (második) Mohácsi csata ábrázolása, madártávlatból szemlélve, 1687. augusztus 12. Forrás: zvb.com⁶

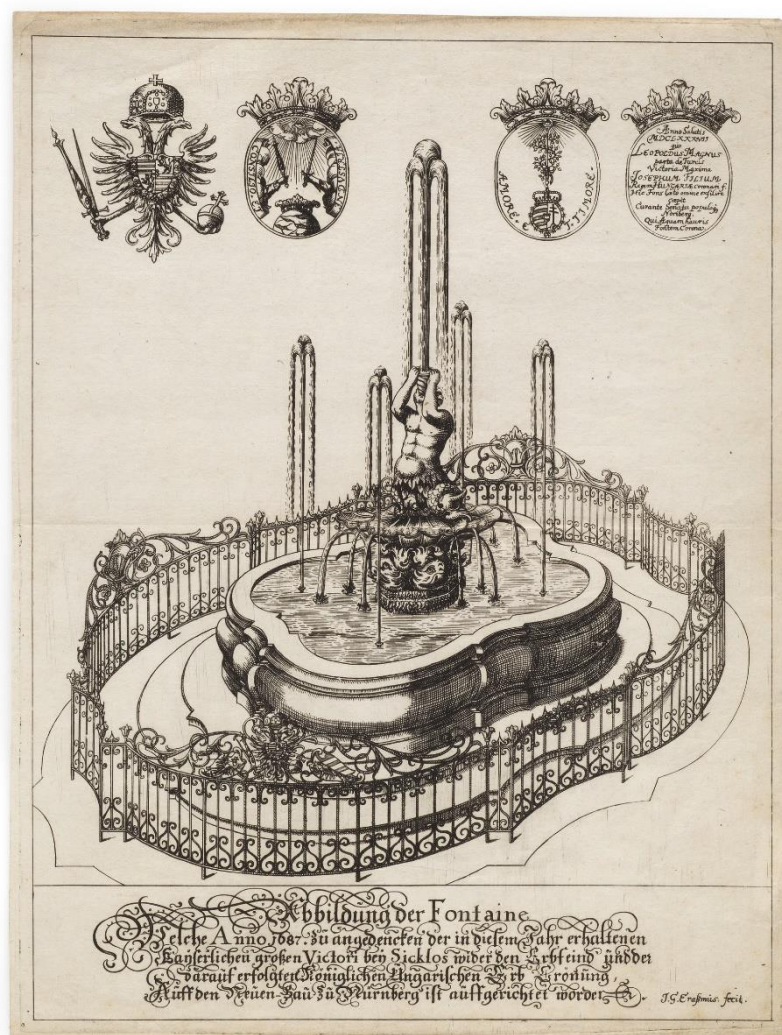
6.2. Siklós

Az 1702-ben Amszterdamban megjelent *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoie* (1703) egy, Savoyai Eugén keresztény hősképét népszerűsítő kiadvány volt. Ebben, a szerző a nagyharsányi csata helyszínét Siklóstra (franciául *Siclös*) lokalizálta.

A „siklósi csata” névváltozat terjedését mutatja az I. Lipót által Nürnbergben emelt díszkút (6. ábra) is, ugyanis ezen Siklóst nevezte meg az 1687-es keresztény diadal helyszínéül (*Victori bey Siclös*). Az emlékmű felállításával a Habsburg-ház számára nagy jelentőséggel bíró 1687. évi

⁶https://www.zvb.com/servlet/BookDetailsPL?bi=22869602302&searchurl=hl%3Don%26sortby%3D20%26an%3Dmohacs&cm_sp=snippet- -srp1- -image7#&gid=1&pid=1 (2022. 05. 17.)

pozsonyi országgyűlésre és a török ellen kivívott győzelemre szerettek volna emlékezni (Polgár B. 2014). A kút felavatására 1689-ben került sor (Halwas, R. 2005).

6. ábra: Johann Georg Erasmus: I. Lipót nürnbergi díszkútja
Forrás: robinhalwas.com⁷

Siklós neve feltételezhetően azért kerülhetett szóba, mert több korabeli képi ábrázolás a második mohácsi csatát a Siklós és Mohács között húzódó útra helyezte, megnevezve e két települést is. Véleményem szerint ez hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagyharsányi csatát (második) mohácsi csataként vagy siklósi csataként tartsa számon a köznyelv. A két településnév közül csak az egyiket használták, egyszerűsítés gyanánt. Megtehették ezt, hiszen a Magyarországtól távoli Amszterdamból vagy Nürnbergből nézve Mohács és Siklós relatíve nincs messze egymástól. Valószínűleg másodlagos volt a csata szakszerű, pontos helyzeti meghatározása, hiszen ez eltörpült

⁷ <https://www.robinhalwas.com/017028-abbildung-der-fontaine-welche-anno-1687-auff-den-neuen-bau-zu-nuernberg> (2022. 05. 17.)

a csata győzelmi híre mellett. Feltehetőleg így lett a Mohács és Siklós közötti úton lezajlott csatából siklósi és/vagy mohácsi csata.

A csata Mohács és Siklós közti lezajlását örökíti meg Justus van den Nijport is (7. ábra). Művének leírásában pontosan a két település közti területet határozta meg a csata helyeül: „...iz Augusti Anno 1687 infer Siclos et Mohacz in inferio Ungaria”.

7. ábra: Justus van den Nijport, after Carlo Fuvigny, 1687–1689: Slag bij Mohacz in 1687
Forrás: rijksmuseum⁸

6.3. Harsány-hegyi csata

Egy másik, a lotaringiai herceg életéről szóló, 1701-ben megjelent album⁹ már *bataille d’Arzan*, azaz harsányi csataként örökítette meg a herceg 1687-es fényes győzelmét. A csataleírás megemlíti azt is, hogy az összecsapást a csatamező közvetlen szomszédságában magasodó Arsan-hegyről (Harsányi-hegy) nevezték el, továbbá a leírás megjegyezte, hogy más néven mohácsi csatának hívják ezt az összecsapást, ami valószínűleg egy isteni bosszú teóriájának a beigazolódása lehet csak.

Az 1710-ben, d’Artanville tollából származó önéletrajzi írás,¹⁰ a második mohácsi csatát szintén harsányi csatának hívja (*bataille de Hersan*). Eléazar de Mauvillon (1712–1779) 1740-ben megjelent újabb életrajzi könyvében,¹¹ ugyanígy *bataille de Hersannak* nevezi a nevezetes összecsapást.

Azonban, érdemes lenne kideríteni azt, hogy honnan származik a „nagyharsányi” csata elnevezés, amely nem a csatater közelében fekvő Harsányi-hegyet (Szársomlyó-hegy) nevezi meg a csata helyeként, hanem a hegy lábánál fekvő Nagyharsány települést. Ugyanis, a primer források

⁸ <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1895-A-18820> (2022. 05. 17.)

⁹ *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur.* Nancy, 1701, Planche XVIII.

¹⁰ *Mémoires pour servir à l’histoire du Prince Eugène de Savoie*, La Hay, 1710.

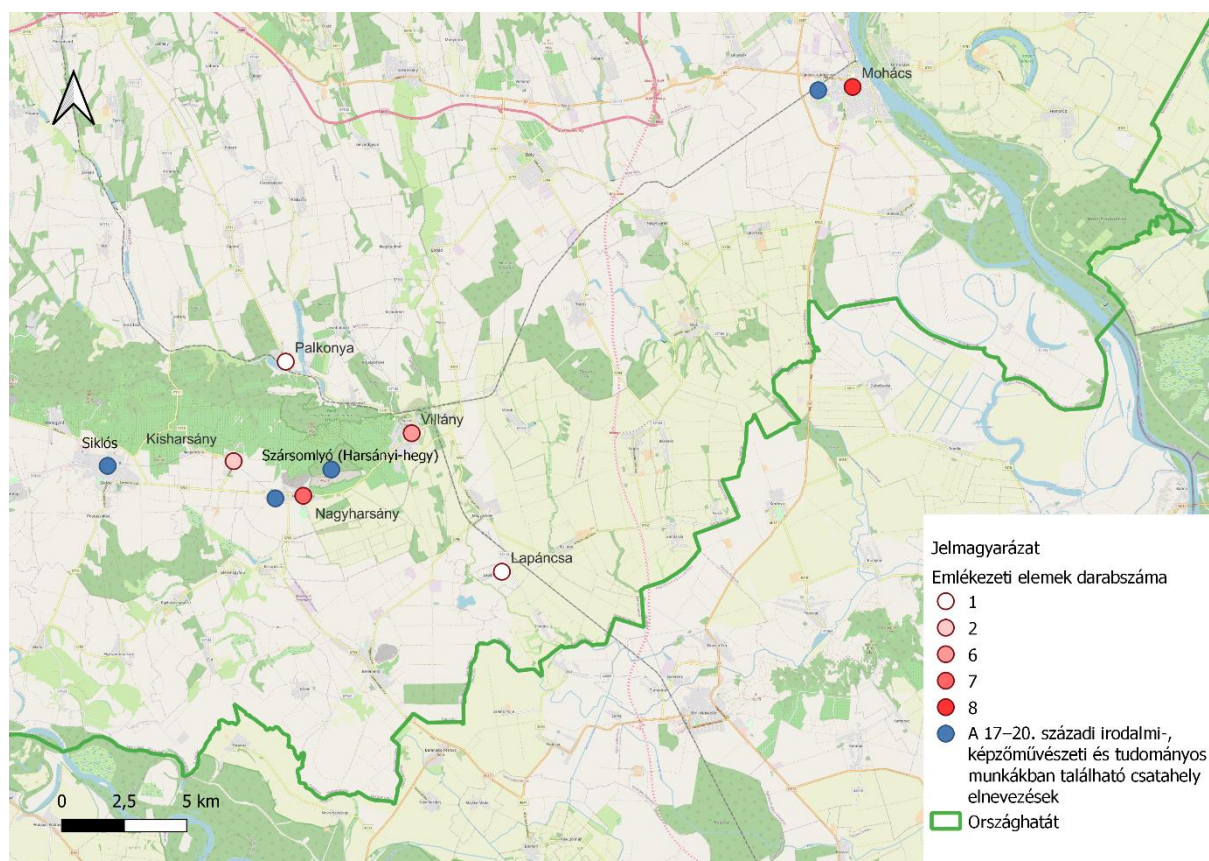
¹¹ *Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l’Empereur et de l’Empire*, Amsterdam, 1740.

következésként mohácsi, második mohácsi, vagy harsányi (Harsány-hegyi) csatának hívják az 1687-es összecsapást. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a „nagyharsányi csata” név feltehetően egy történetírói konstrukció. Ez az elnevezés magas fokig beágyazódott a történelemkönyvekbe, atlaszokba. Napjainkban is a szakkönyvek bizonyos része, illetve a történelemkönyvek tartalmazzák ezt a konstruált elnevezést. Ezt a megállapításomat támasztja alá az, hogy a hazai legelterjedtebb történelemkönyvekben gyakran a nagyharsányi csata elnevezés szerepel. Az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet által kiadott 10. évfolyam számára készült tankönyv a tárgyalt csatát nagyharsányi csatának nevezi (Baranyai K. 2016a). A 6. osztályos, felső tagozatosoknak szóló történelem tankönyv nem tesz említést erről az ütközetről, de a visszafoglaló háborúkat ábrázoló térképén szintén nagyharsányi csataként nevezi meg az ütközetet (Baranyai K. 2016b). Ugyanez az elnevezés található a 2006-ban, a Cartographia Tankönyvkiadó által kiadott *Középiszkolai Történelematlaszban* is (Papp-Váry Á. 2006). A 24 kötetes *Magyarország története* sorozatban 2009-ben megjelent, *Romlás és megújulás* című kötetben is a nagyharsányi településnévvel azonosított csatanévvel találkozhatunk (Pálffy G. 2009).

Az általam felkutatott tankönyvek, oktatási segédletek, szakirodalmak mindegyike a „nagyharsányi” elnevezést használta. Ez a felismerés megerősített abban az elgondolásomban, hogy a történelem szakma valószínűleg önkényesen használta fel és jelölte ki Nagyharsányt, a Harsány-hegyi csata helyéül, és adta neki a nagyharsányi elnevezést.

7. A Harsány-hegyi csata emlékezete Baranya megye földrajzi neveinek tükrében

Az összecsapás különböző elnevezései a Mohács, Nagyharsány, Harsányi-hegy és Siklós földrajzi helyekre utalnak. Ezt a términtázatot összevettem a Harsány-hegyi csata emlékezetét tükröző földrajzi nevek términtázatával. A földrajzi nevek összegyűjtéséhez a Baranya megye földrajzi nevei című kétkötetes helynévtárat (Pesti J. 1982) használtam. Az adatgyűjtés során a Harsány-hegyi csatával kapcsolatban 29 földrajzi nevet találtam, amelyeket ezt követően kategorizáltam (8. ábra).

8. ábra: A Harsány-hegyi csata emlékezetét őrző földrajzi nevek megoszlása Baranya megyében

Forrás: Szerk. a szerző

A térképen megjelenő emlékezeti helyek jól láthatóan három gócpontot rajzolnak ki: Mohács (8 darab), Villány (6 darab) és Nagyharsány (7 darab). További 3 településen (Lapáncsa, Kisharsány, Palkonya) 1-2 földrajzi név fordult elő, amely a csatával kapcsolatba hozható.

Az összecsapás különböző csatanevei és a Harsány-hegyi csatával kapcsolatos baranyai földrajzi nevek térbeli mintázatának összevetéséből jól látszik, hogy Siklós esetében sem a lokális, sem pedig az országos emlékezet nem jelölt ki emlékezeti tereket. Elmondható, hogy csak a Magyarországon kívüli, 17–18. században készült röplapokon és képzőművészeti alkotásokon olvasható a „siklói csata” elnevezés, ugyanakkor helyi emlékezeti elemekkel nem rendelkezik az 1687-es összecsapás. Ennek az egészen egyszerű oka az lehet, hogy Siklós közvetlen környezetét nem érintette a Harsány-hegyi csata.

A két földrajzi mintázat összevetéséből az is látszik, hogy Mohács és Nagyharsány (Harsányi-hegy) esetében meglehetősen nagy az átfedés. Mohács esetében ennek több oka is lehet. Egyrészt, az első és a második mohácsi csata szimbolikus párhuzama. Ezt a párhuzamot részben a Csataférfi Emlékkápolnában található, 1687-ből származó ágyúk jelentik. Részben pedig az Emlékkápolnában található két mohácsi csatát (1526-os és 1687-es) ábrázoló csataképek testesítik meg. A két mohácsi csatát ábrázoló csatakép megfestését Dorfmeister István (1729–1797) 1787-ben fejezte be. A Harsány-hegyi csatának emléket állító Martinelli-féle szobrot szintén Mohácson avatták fel 1937-ben, tovább erősítve az 1687-es összecsapás mohácsi kötődését (Polgár B. 2020a).

Mohács városának helyi, intézményesült emlékezeti helyei közt találhatjuk az 1904-1946 között létezett Jenő herceg nevét viselő utcát is, amelyet Savoyai Eugénről, a felszabadító háború egyik hadvezérééről neveztek el. Ez az utca jó példája a szimbolikus térfoglalás jelenségének is¹². Az utca elnevezése a történelem során több változtatáson ment keresztül. A hajdani nevek között találhatjuk a Leonhard vagy Lénárt¹³ neveket is. Legutóbb 1946-ban nevezték át az utcát Jenő herceg utcájáról Táncsics Mihály utcára, amely nevet a mai napig viseli. A város második mohácsi csatához kötődő emlékezetét erősítette még a Károly utca is, amelyet egyesek szerint Lotaringiai Károlyról neveztek el (Pesti J. 1982).

Mohács városa, mint táborhely vagy dunai átkelőhely mindkét mohácsi csatában jelentős szerepet töltött be, mindazonáltal a tényleges összecsapás sem 1526-ban, sem pedig 1687-ben nem közvetlenül Mohács városnál zajlott le. Az 1687-es összecsapásra Mohács és Siklós között került sor. Ez a két település emelkedett ki valamelyest az elpusztított baranyai térségben. Valószínűleg így történhetett meg az, hogy a Harsány-hegyi csatát is mohácsi vagy második mohácsi csataként kezdték el emlegetni a 17. századtól fogva. Mindazonáltal a Harsány-hegyi csata emlékezete markáns mohácsi megjelenésének valódi oka az első és második mohácsi csata szimbolikus párhuzamba állításából ered. Ez a szimbolikus, történelmi párhuzam pedig nem más, mint egy történelmi mítosz, egy történelmi konstrukció. Ugyanis Lotaringiai Károly herceg naplóbejegyzése egyedül az 1687. június 24-i, Dárdára való megérkezése alkalmával tett említést az 1526-os mohácsi csatáról. A herceg ekkor azt írta, hogy II. Lajos király veresége óta nem fordult meg ezen a helyen akkora keresztény hadsereg, mint az 1687-es esztendőben. A Harsány-hegyi csatában rejülő historiográfiai lehetőséget elsőként François Le Bègue abbé, francia tudósember vette észre a herceg hadinaplójának rendezése közben. Le Bègue abbé a Lotaringiai-ház, kiváltképp Lotaringiai Károly dicsőségét szerette volna minél jobban hangsúlyozni azáltal, hogy az Európa-szerte súlyos vereségként elterjedt 1526-os mohácsi csata emlékezetére építve, Lotaringiai Károly Harsány-hegynél aratott 1687-es győzelmét még jobban felnagyítja. A történelmi konstrukció és a helyi emlékezeti helyek számának emelkedése együtt erősítették meg Mohács városának emlékezeti térben betöltött szerepét (Tóth F. 2019).

A Harsány-hegyi csata intézményesült emlékezete az összecsapás 300. évfordulóján, 1987-ben érkezett meg Nagyharsányba, a helyi általános iskola udvarán felállított kősziklára helyezett emléktábla, illetve egy, a helyi református templomba kihelyezett emléktábla formájában. Ezeket követte a 2012-es alapkövetétel, amely végül elvezetett az emlékpark 2014-es felavatásáig. Az 1987-től elkezdődött új emlékműállítások azt mutatják, hogy az 1687-es összecsapás emlékezeti tere már nem csupán Mohács városára korlátozódik, hanem Nagyharsány község Moháccsal egyenrangúvá, ha nem fontosabb emlékezeti helyé vált. 2011-ben Villány városa is megjelent a Harsány-hegyi csata emlékezeti helyei között, ugyanis a Templom-hegyen került felállításra az úgynevezett Csatafény-kilátó.

¹² Erőss Ágnes saját meghatározása szerint szimbolikus térként értelmezhető az a tér, amely a szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, illetve visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoport és hatalmi térhasználatokra. Vagyis egyszerre van jelen/hagy nyomot/alakítja az objektív-fizikai teret, az elgondolt teret és a megélt teret (Erőss Á. 2018).

¹³ 1865 és 1874-ben készült térképeken olvasható a lengyel Gnojeszky Lénárt neve, aki 1500 katonájával együtt esett el az 1526-os mohácsi csatában (Pesti J. 1982).

Mindebből világosan látszik, hogy a jellemzően nyugat-európai, 17–19. századi röplapok, irodalmi-, és képzőművészeti alkotások csataelnevezései között a Harsányi-hegy neve jelentkezett, míg a lokális és országos szintű intézményesült emlékezeti elemek főleg a településhez kötődnek, azon belül is a település szakrális-, illetve oktatási intézményeinek a tereiben jelennek meg. A leggrandiózusabb emlékmű a nagyharsányi szoborparkban található (9. ábra). A 2014-ben elkészült emlékhelyen horvát, bajor, osztrák és magyar emlékművek találhatók, együtt alkotva a Harsány-hegyi csata egyetlen magyarországi, nemzetközi emlékhelyét.

9. ábra: A nagyharsányi szoborpark csataemlékműve

Forrás: saját fotó

Az 1687-es összecsapás emlékezete több, nagyharsányi kötődésű földrajzi névben is felbukkan. Nagyharsány falu lakosai szerint a település nevét alkotó „harsány” szócska eredete a török kiűzésének idejére vezethető vissza. A helyi legenda szerint a győztesek által megfújt harsonákra utal a településnév második fele. Egy másik helyi szóbeszéd szerint a harsány szó eredete csupán arra vezethető vissza, hogy a hegy tövében lévő településen igen harsányan lehetett hallani a mennydörgést. Ez az eset is jól szemlélteti, hogy az egyes emlékezeti elemek számos esetben keverednek egymással, illetve egy (földrajzi) objektum több történelmi esemény vagy hagyomány emlékezetét hordozhatja magán. A *Herveg útja* nevű helyhez az a szóbeszéd kötődik, hogy ezen az úton ment fel a hegyre Savoyai Eugén 1687. augusztus 12-én. Más néven Északkeleti útnak is hívják ezt az utat.

Villány Nagyharsányhoz hasonlóan kicsi és kevésbé jelentős településnek számított Siklóssal és Moháccsal szemben. Így nem meglepő, hogy a Harsány-hegyi csata elnevezései között nem is találunk „villányi csata” elnevezést, annak ellenére, hogy a csata részben a mai Villány területén folyhatott le. Veress D. Csaba (1989) szerint a mai Petőfi és a Rákóczi utca területén

próbálták meg a török szpáhik a császári csapatok hátába kerülni. Továbbá, a vitatott Kistótfalu helye is a mai Villány területén helyezkedhetett el (Veress D. Cs. 1989). Vélhetően ez is közrejátszott abban, hogy éppen ezen a helyen került sor a Csatatéri-kilátó (10. ábra) 2011-es felállítására. Egy helyi látványosságokat népszerűsítő weboldal¹⁴ szerint az egykori csatateret is megtekinthetik azok, akik a torony csúcsába felmásznak. Ennélfogva joggal merülhet fel a kérdés, hogy elsősorban a térség turizmusának fellendítése vagy az emlékeztetés volt-e a kilátó megépítésének fő motivációja, esetleg mindkét szempont ugyanolyan fontos volt-e.

10. ábra: a villányi Csatatéri-kilátó

Forrás: Polgár B. 2020b, 191.¹⁵

Villány intézményesült emlékezeti helyei mellett néhány helyi földrajzi név is őrzi az 1687-es Habsburg katonai győzelem emlékét. Ennek egyik legismertebb előfordulása a Jammertal nevű völgy. A német nyelvű elnevezés magyarul siralomvölgyet jelent (Pesty F. 1865/2019). Pesty Frigyes könyvében még az áll, hogy azért ez a neve ennek a dűlőnek, mert a részeg, erőszakoskodó hazatérő férfiak elől ide menekültek az asszonyok és a gyermekek. Ezzel szemben a Pesti-féle (1982) Baranya megye földrajzi nevei kötet szerint a Harsány-hegyi csatában megsebesült katonák jajveszékélése miatt kapta ezt a nevet a dűlő. Egy másik magyarázat szerint az 1526-os mohácsi csatából erre

¹⁴ <https://villany.hu/szabadido/templom-hegyi-kilato/> (2022. 10. 13.)

¹⁵ Polgár Balázs (2020b): Történelmi csatatereken – Harsány-hegy (1687), Kismegyer (1809) és Segesvár (1849). In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila szerk. *Eke mentén, csata nyomában – A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság – Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület – Hungari Dzsebedzsi Hagyományőrző Egyesület, Budapest, pp. 189–206.

menekülő magyarok egy részét levágták a törökök, majd ezek a magyar katonák ezen a helyen jajveszékelték még egy ideig, haláluk beálltaig (Pesti J. 1982). A Jammertal nevű földrajzi név esete is jól mutatja, hogy az egyes elnevezések sok esetben nemcsak egy emlékezettel vannak felruházva, hanem többel. A különböző történelmi traumák a helyi szóbeszéddel elegyedve töltik meg szimbolikus (emlékezeti) tartalmakkal a tereinket, földrajzi neveinket.

A Harsány-hegyi csata emlékezete Kisharsány helynevei közt is fellelhető. Az itteni Török-domb nevezetű helyen szántáskor török pénzt, csontot és tányérmaradványokat találtak a helyi földművelők. A helyiek közül néhányan vallják, hogy ezen a helyen történt a második mohácsi csata (Pesti J. 1982). Itt érdemes megjegyezni, hogy egyes emlékezeti helyek esetében (mint a kisharsányi Török-domb) a helybéli lakosság a térség meghatározó történelmi eseményének emlékezetét egy olyan földrajzi objektumra vetítette ki, amelynek a szóban forgó történelmi eseményben soha nem volt szerepe.

8. Összegzés

Megállapítható, hogy a mohácsi (1526) és a második mohácsi csata (1687) közt nyilvánvaló párhuzamok fedezhetők fel a csataterék közelsége, a csaták katonai súlya, az összecsapások belpolitikai és geopolitikai hatásai kapcsán. Azonban a visszavágás mítosza nem a csatát követő pillanatban realizálódott Lotaringiai Károly fejében. A mítosz megalkotásáért François Le Bègue abbé, francia tudósember a felelős, aki politikai megfontolásból alkotta meg a második mohácsi csata narratíváját az 1526-os összecsapásra építkezve.

Munkám során a legkorábbi „nagyharsányi” csataelnevezést Németh Béla 1897-es munkájában találtam meg (Németh B. 1897). A „nagyharsányi” csata elnevezést pedig történelmi konstrukcióként értékelem, mivel a primer források egyike sem említette Nagyharsány település nevét. Viszont annál több oktatási anyagban, illetve történettudományi szakirodalomban található meg.

Siklós településneve feltételezésem szerint azokból a 17. századi híradásokból, pamfletekből, rézmetszetekről származhat, amelyek a csata helyszínét Siklós és Mohács települései közé helyezték, amit végül a köznyelv leegyszerűsített mohácsi vagy siklói csatává.

A csatahely legpontosabb megnevezése a „Harsány-hegyi vagy Harsányi-hegyi” csatanév lehet, mivel az egykori csatater legjelentősebb terepalakulatának a Harsány-hegy/Harsányi-hegy/Szársomlyó számít. Általánosan elmondható, hogy Európa-szerte vegyesen használták a „Harsány-hegyi csata” elnevezést és a „mohácsi csata” megnevezést is, illetve, bár ritkábban, de a „siklói csata” névváltozat is előfordult. Egyaránt előfordulnak a német nyelvű *Slacht am Berge Harsan*, a *Schlacht bei Harsan* és a *Slacht bei Mohacs*, továbbá a francia *La Bataille d’Arsan* vagy éppen a *La Bataille de Mohacs* elnevezésű csataábrázolások is.

A különböző csataelnevezések és a csatához köthető emlékezeti helyek földrajzi mintázata Siklós esetében különbözött, míg Mohács és a Harsányi-hegy vonatkozásában megegyezett. Mohács, feltehetően a legendás mítosz miatt az 1980-as évekig nemcsak a mohácsi, de a második mohácsi csata emlékezeti központja is volt. Az 1980-as évektől viszont Nagyharsány lett a Harsány-

hegyi csata emlékezeti központja, amelyet az új emlékműállítások bizonyítanak. 2011-től Villány városával bővült a csata emlékezeti tere, egy intézményesült emlékezeti hely megjelenésével.

Összességében elmondható, hogy a csata elnevezései közül az ún. „második mohácsi csata” elnevezés hathatott tér-, és emlékezetformáló erővel, melyet Mohács városa esetében tapasztalhatunk. Ugyanakkor egyes primér források a Harsányi-hegyhez kötik a csata helyszínét. Ennek betudhatóan a hegy szorosabb környezetében fekvő településeken lokális, alulról szerveződő és felülről jövő, intézményesült emlékezeti elemek jöttek létre. Azonban létrejöttük helyét kevéssé a primér források csatahely-elnevezései határozhatták meg, sokkal inkább az összecsapás fizikai közelsége.

Irodalomjegyzék

Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédée à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur. Nancy, 1701, Planche XVIII.

BARANYAI KATALIN SZERK. (2016): *Történelem 6.* Eszterházy Károly Egyetem, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.

BARANYAI, KATALIN SZERK. (2016): *Történelem 10.* Eszterházy Károly Egyetem, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.

CHARLES-JOSEPH DE LIGNE (1809): *Mémoires du prince Eugène de Savoie.* A Londres, Weimar.

DOMOKOS GYÖRGY (2020): A törökellenes visszafoglaló háború. 1683–1699. In: Mészáros Katalin szerk. *Magyarország hadtörténete. II. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718.* Zrínyi Kiadó, Budapest, pp. 403–444.

ERŐSS ÁGNES (2018): Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárád (Doktori disszertáció tézisei, Eötvös Lóránd Tudományegyetem) https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40284/Eross_Agnes_tezisek.pdf (2022. 10. 13.)

G. ETÉNYI NÓRA SZERK. (2003): *Hadszántér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban.* Balassi Kiadó, Budapest.

HALWAS, ROBIN ED. (2005): *Stock catalogues, numbered series:6. Books, drawings & prints 1480-1836.* Robin Halwas Ltd., London.

Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire, Amsterdam, 1740.

HÓVÁRI JÁNOS (1999): A velünk élő Mohács(ok). *Magyar Napló* 31 (8), pp. 3–7.

KÖVÉR LAJOS (2001): La réception de la Hongrie d'après Bruzen de la Martinière. In: Marie Payet-Ferenc Tóth (dir.), *Mille ans de contacts. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours.* Département de français de l'école supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, pp. 205–212.

La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoie, Amsterdam, 1703.

Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie, La Hay, 1710

NÉMETH BÉLA (1897): Baranya Szent Istvántól a jelen korig. In: Várady Ferenc szerk. *Baranya múltja és jelene. II.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság Nyomása, Pécs, pp. 209–730.

- NYÁRS ANNAMÁRIA (2006): A mohácsi csata emlékművei a városban. *Belvedere* 7 (8), pp 70–82.
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD (2006): *Középkorai történelmi atlasz*. Cartographia, Budapest.
- PÁLFFY GÉZA SZERK. (2009): *Romlás és Megújulás. – Magyarország története 10*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- PESTI JÁNOS SZERK. (1982): *Baranya megye földrajzi nevei I-II*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- PESTY FRIGYES SZERK. (1865/2019): *Baranya Vármegye Helynévtára 1864–1865*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs.
- POLGÁR BALÁZS (2014): Csataérkutató a Harsány-hegynél. Az 1687. évi Harsány-hegyi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 127 (1), pp. 103–132.
- POLGÁR BALÁZS (2016): Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén. *Hadtörténelmi Közlemények* 129 (2), pp. 393–414.
- POLGÁR BALÁZS (2018): Oszmán-török kori csataterkek kutatása Magyarországon (Doktori értekezés - Melléklet, Eötvös Lóránd Tudományegyetem)
file:///C:/Users/Ivett/Downloads/POLG%C3%81R%20BAL%C3%81ZS%20DISSZERT%C3%81CI%C3%93,%20MELL%C3%89KLET,%20R%C3%A9g%C3%A9szet%20program.pdf, (2022. 10. 12.)
- POLGÁR BALÁZS SZERK. (2020a): *Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 242 p.
- POLGÁR BALÁZS (2020b): Történelmi csatatereken – Harsány-hegy (1687), Kismegyer (1809) és Segesvár (1849). In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila szerk. *Eke mentén, csata nyomában – A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság – Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület – Hungari Dzsebedzsi Hagyományőrző Egyesület, Budapest, pp. 189–206.
- SZITA LÁSZLÓ SZERK. (1987): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumok az 1686-1687. évi törökellenes hadjárat történetéhez*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- TÓTH FERENC, ALAIN PETTIT (2016): Un héros chevaleresque et chrétien: le prince Charles de Lorraine á la bataille de Saint-Gothard (1664). *Pays Lorrain* 113 (97), pp. 255–264.
- TÓTH FERENC (2019): A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs szerk. *Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 445–462.
- VERESS D. CSABA (1987): Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények* 34 (4), pp. 691–715.
- VERESS D. CSABA (1989): Hol zajlott le a „második mohácsi” vagy a „harsányi-hegyi csata” 1687. augusztus 12-én? In: Szita László szerk. *A török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécsi Szikra Nyomda, pp. 49–61.

Internetes források

<https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676> (2022. 05. 17.)

<https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalasaival-kapcsolatban> (2022. 05. 17.)

https://www.zvab.com/servlet/BookDetailsPL?bi=22869602302&searchurl=hl%3Don%26sortBy%3D20%26an%3Dmohacs&cm_sp=snippet- -srp1- -image7#&gid=1&pid=1 (2022. 05. 17.)

<https://www.robinhalwas.com/017028-abbildung-der-fontaine-welche-anno-1687-auff-den-neuen-bau-zu-nurnberg> (2022. 05. 17.)

<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1895-A-18820> (2022. 05. 17.)

<https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek/a-nagyharsanyi-csata-1687/> (2022. 10. 12.)

<https://villany.hu/szabadido/templom-hegyi-kilato/> (2022. 10. 13.)

Szimbolikus térfoglalás Szarajevóban¹

Orsós György²

1. Abstract

This study examines the symbolic occupation of space in Sarajevo. It presents some typical trends in the transformation of the symbolic landscape, focusing on the symbols of the Bosniac space occupation. At the same time, using a hermeneutic method to interpret the city's most important monument in a local social and cultural context, it shows that the transformation of the symbolic landscape cannot be understood only as ethno-nationalist spatial conflicts, but must be read in a multi-layered way, including the local urban narrative and the image of a tolerant and heterogeneous city. It also compares this with interviews with Sarajevan university students, which also strengthen this interpretation.

Keywords: symbolic landscape, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, ethnonationalism, politics of memory

2. Bevezetés

Szarajevó az 1995-ben befejeződött ostrom után a politikai földrajzi lokális kutatások fókuszába került. A daytoni béke „befagyasztotta” a határokat, és megszüntette a nyílt konfliktust (Reményi, P. 2011a), így azok jelentős része a szimbolikus politizálás terepére csúszott át. A szimbolikus politika vizsgálata azért is különösen érdekes, mert gyakorlatilag egy új nemzetállam kiépülését követhette nyomon a tudomány, és Bosznia-Hercegovina egy sor kurrens politikai földrajzi probléma állatorvosi lovává vált. Ezek közül az egyik legfontosabb a tér uralásáért, „otthonossá tételért” folytatott politikai harc dokumentálása és megértése. Az utcaátnevezések, emlékműállítások, mecsetek és templomok indokolatlannak tűnő építése rendkívül feltűnő tendencia volt, kiváltképp a háború pusztította tájakkal kontrasztba állítva. Egyszerűen a terek hamar túlsordultak szimbolikus tartalommal, az új szimbolikus rezsimek hamar kiépültek. A szakirodalom egy része (Robinson, G.–Engelstoft, S.–Pobric, A. 2001; Ristic, M. 2018) jellemző módon egyfajta szemiotikai megközelítést használ, melynek alapvető logikája a következő: ha növekszik a mecsetek, muszlim bosnyák származású személyekről elnevezett utcanevek száma, abból az következik, hogy a város szimbolikus tájképe is elbosnyákosodik, „elbosnyákosítják”. Ezzel azonban több probléma is van. Először is fontos kiemelni, hogy ez valójában csak egy elsődleges szemantikai elemzésre épül, nem számol érdemben azzal, hogy a jelek önmagukban nem

¹ Az Innovációs És Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-II-PTE-1312 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapról finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola

értelmezhetők, azok mindig több jelentésréteggel bírnak, és komplex társadalmi diskurzusokba ágyazódnak be (Szabó M. 2003). Másodsor, ehhez szorosan kapcsolódva, feltűnő az önkényes, etnikai és posztkonfliktusos értelmezés használata. Nyilvánvalóan egy traumatizált és – leginkább etnikailag – megosztott helyi társadalomról beszélünk, de ennél komplexebb lokális közösségi életet kell feltételeznünk. Épp ezért, e tekintetben a kérdés az, hogy a szimbolikus térformálás milyen társadalmi diskurzusokba ágyazódik be, lehet-e és miként komplexebben értelmezni a folyamatot? Ha igen, akkor milyen következményei vannak mindennek a szimbolikus térfoglalás értelmezésére vonatkoztatva?

A kérdéskör megválaszolását teljes egészében ez a tanulmány nem oldhatja meg, de megkísérel egy konkrét eset elemzésén keresztül felmutatni egy lehetséges utat. Központi állítása az, hogy komplexebb értelmezéssel kell számolnunk, a helyi társadalomtörténetet meghatározó etnikai heterogenitás, urbanizáció mentalitástörténeti következményei okán a bevett „etnikai feszültségek és elhatárolás” olvasata mellett érdemes egyfajta speciális lokális identitásképzésről is beszélni, aminek az inklúzió és a heterogenitás továbbra is fontos, bár kétségtelenül problematikus tartozéka.

A kérdés megválaszolásához először vázlatosan bemutatom Szarajevó történeti és földrajzi kontextusát, ezt követően a legfontosabb emlékművet és közvetlen környezetét mutatom be, és a városról szóló társadalomtörténeti, valamint etnográfiai szekunder irodalom mentén értelmezem, végül pedig a 2018-ban és 2021-ben tett tereputam alatti megfigyeléseimet, valamint egyetemistákkal készített interjúk releváns eredményeit írom le.

3. Elméleti keret, módszertan

Lefebvre, H. (1991) alapján azt mondhatjuk, hogy a tér reprezentációi befolyásolják annak érzékelését és megélését, irányítják a különböző gyakorlatokat (pl. várostervezés, építkezések), ezért azok instrumentálisak, ideologikusak és hatalmi összefüggésbe ágyazódnak (Berger, V. 2018). A térreprezentáció alakításának hatalmi tevékenységét nevezhetjük szimbolikus térpolitikának. Mivel a (városi) táj reprezentációs térként is működik, ezért identitáspolitikai célokra is rendkívül alkalmas; kifejezhet és (re)generálhat bizonyos kollektív értékeket, identitásokat. Lehet az önreprezentáció tere, a nemzeti és városi szimbólumok, vagy a helytörténetet megjelenítő köztéri szobrokon keresztül, vagy egy társadalmi réteg/osztály értékrendszere, „ideológiája” is reprezentálódhat egy-egy városi tájban: könnyen felismerni a különbséget egy tipikus polgár- vagy egy bányászváros között. Az identitáskonstrukció nemcsak az ön-, hanem a másik reprezentációját is magában hordozza: a kollektívum (korábbi) ellenségeinek, ellen(ség)képeinek megjelenítése fontos eszköz, hiszen megjeleníti a közösség határait, valamint különbözősége révén képes definiálni a közösség sajátosságait. (Szabó M. 2006).

A szimbolikus térpolitika lehet a fizikai tér uralásáért folytatott (top-down) harc eszköze is. Ezt gyakran láthatjuk egy-egy multietnikus településen impériumváltások idején. Legtöbbször olyan emlékezetpolitikai narratívák jelennek meg, amelyek megítélése, tartalma könnyen megosztó lehet különböző etnikumok között, ezért köztéri használatuk alkalmas lehet egy térség otthonossá tételére az egyik etnikum, és elidegenítésére egy másik számára. Cohen, S. B. és Kliot, N. (1992)

Izrael határmenti településneveinek vizsgálatán keresztül mutatta be, hogy az új állam kiépítésében fontos volt a korábbi nevek eltávolítása és új, a zsidó államhoz kötődő nevek megjelenítése. Továbbá megállapítja, hogy a nacionalista jellegű elnevezések jelentősen összefüggnek az adott állam nemzettudatának „fejlettségével”, azaz, hogy mennyire van/nincs veszélyben a nemzeti identitás össztársadalmi elfogadottsága. Azaryahu, M. és Kook, R. (2002) Haifa, Jeruzsálem és Umm al-Fahm utcanévei példáján az arab-palesztin identitást vizsgálta és megállapította, hogy ahol a gyarmatosítók nem befolyásolták jelentősen az utcanévadó-hatóságokat, ott arab dominancia esetén döntően az arab történelemhez tartozó nevek jelentek meg az utcanevekben (bár különböző, a helyi társadalmi adottságokhoz illeszkedő narratívákon keresztül).

Lehet továbbá a szimbolikus térpolitika egy városi társadalom belső konfliktusainak eszköze is. Jól ismert példái ennek az erdélyi városok, ahol a rendszerváltás után az etnopolitikai konfliktusok gyakran szimbolikus küzdelmekben csapódtak le a román és a magyar lakosság között a város kontrolljáért folytatott harcban. (Brubaker, R. et al. 2006; Erőss Á. 2018).

Cosgrove, D. (1984) ideológiai objektumokként beszélt tájakról, amelyek leképeznek és reprodukálnak bizonyos társadalmi értékeket és érdekeket. Barnes, T. és Duncan, J. (1992) kommunikációs jelentésrendszerként értelmezte a tájképet, amit elsősorban a szöveg metaforájával mutatott be. Ebben az értelemben a tájkép jelentésrendszer, amit a benne lévő folyamatok újraolvasnak. A szövegek tehát a valóságot létrehozzák, nem pedig leutánozzák. Ezek a gyakorlatok intertextuálisak, hiszen magukba olvasztanak más szövegeket is, jelentésük azonban nem rögzített, hanem kulturálisan és történetileg, néha akár egyéni szinten és időlegesen is változó. A társadalom szövegszerűségének konkretizálódása az, amikor bizonyos szövegek leírásra kerülnek, a társadalmi világban ez annyit takar, hogy az intézmények, társadalmi cselekvések, és az épített környezetbe emelt emlékművek ezeket rögzítik.

Tehát a szimbolikus tájkép tudományos elemzésénél nem elsősorban a megismerés, hanem a megértés a cél. Ezt a földrajztudományban John Pickles (1992) mutatta be térképek kritikai elemzésén keresztül. Megközelítése szerint először magát a művet kell elemezni filológiai eszközökkel (szemiotika, szemantika), és olyan kérdésekre kell válaszolni, minthogy mi a mű szándékolt üzenete, milyen elemekből épül fel ez az üzenet, mi lehet a szerző és a mű kapcsolata. Ezt követi egy hermeneutikai elemzés, amelynek során azt vizsgáljuk, hogy ezek hogyan ágyazódnak be a mű megalkotásának, saját idejének világába és napjainkéba: milyen kulturális és társadalmi környezetbe és hagyományba ágyazódik be, továbbá milyen potenciális olvasatok lehetségesek, ezek közül mi lehet a legrelevánsabb.

A fentiek tükrében elemzésem fókuszában a legfontosabb szarajevói emlékmű áll, a *Spomenik ubijenoj djeci sarajeva* (Az ostrom során meggyilkolt gyerekek emlékműve), (1. ábra) amelyet a helyi társadalomról készített kultúrtörténeti és antropológiai szekunder irodalom, illetve a helyi sajtó tükrében értelmezek, mindezt pedig kiegészítem a 2022-ben, Szarajevóban helyi egyetemistákkal készített interjúk releváns tanulságaival.

4. Szarajevó vázlatos bemutatása

Szarajevó történetét jól nyomon követhetjük, mivel a különböző korok által épített rétegek nem elsősorban egymásra, hanem inkább egymás mellé épültek, amelyeknek a tengelyét alapvetően a Miljacka folyó szabta meg. A város létrejöttét a 15. századra tehetjük, amikor egy oszmán centrumként épült meg. Ez a város mai keleti részén található, a bazárnegyed (Baščaršija) területén. A következő fontos állomás a város történetében az Osztrák-Magyar Monarchia uralma volt, amelynek során a korábbi „keleti” muszlim arculat kiegészült egy „európai, nyugatos” a századforduló idején divatos szecessziós, illetve historizáló, neomór stílusú épületállománnyal. A város történetében a következő nagy ugrás a szocialista időszakra tehető, amikor is Jugoszlávia egyik fontos reprezentatív városává vált, egyfajta jugoszláv mintavárossá. A jugoszlávok aránya itt volt a legmagasabb az egész ország területén (Kocsis K. 1993). Mindezt kiegészítette az új, szocialista modernista épületek, városrészek kiépülése. Nem pusztán a szocialista esztétika terjedését hozta magával mindez, hanem a város szakrális jellegének háttérbeszorulását is. Jellemző volt a partizánmítosz szimbolikus terjedése, az emlékművek jelentős része a partizánokat, antifasiszta ellenállókat jelenítette meg. Ezek közül a legismertebb az Örökláng a Tito sétányon. Az ostrom alatt az épületállomány jelentős része elpusztult vagy megrongálódott. A rombolás nem csupán a háború szükséges velejárója volt, hanem tudatos várospusztítási törekvések eredménye is; ennek bővebb kifejtésére a tanulmány későbbi pontján térek ki. A város tájképe, szövete, közössége tehát egy radikális törést szenvedett el.

5. A szimbolikus térpolitika általános tendenciái Bosznia-Hercegovinában és Szarajevóban

A háborút követően Bosznia-Hercegovina politikai földrajza teljesen megváltozott. Megváltozott a geopolitikai koordináta-rendszer, a földrajzi tudás és viszonyítási rendszerek teljesen átalakultak. Már az ostrom után megkezdődött a közterek nacionalizálása a szimbolikus politizálás keretein belül. Az utcanevek tartalmukat tekintve erősen követték az adott területen élők etnikai hovatartozását (Palmberger, M. 2012). Az intézmények szintén eszerint az etnikai logika szerint kezdtek el működni, a korábbi egységes intézményeket megosztották, és gyakorlatilag párhuzamossá váltak, ezzel is erősítve a tér megosztottságát (Reményi P. 2011b).

A daytoni egyezményt követően Szarajevót két részre osztották fel: a Bosznia-hercegovinai Föderációhoz tartozó Szarajevóra és a Szerb Köztársasághoz tartozó Kelet-Szarajevóra. A nyugati részhez tartozik a korábbi városszövet nagy része, míg Kelet-Szarajevóhoz csak néhány korábbi városrész. Az entitásközi határokat követi, de nem fedi le az etnikai megoszlás. A vidékről bevándorlók és az elűzöttek miatt jelentős homogenizáció zajlott le: Kelet-Szarajevó főleg szerbek által lakott, míg Szarajevóban a muszlimok aránya 80%-ra nőtt, a szerbeké pedig 12%-ra csökkent. (Bassi, E. 2015). A két város közszolgáltatása, városfejlesztése tekintetében teljesen elzárkózik egymástól (Badescu, G. 2014), habár ezt a lakosság nem teljesen teszi így, az átjárás mára teljesen hétköznapivá vált (Bassi, E. 2015).

A háború lezárultával felértékelődött a térrepresentációk szerepe. Fontos eszköze volt a határképzésnek, a tér uralásáért folytatott erőszakmentes küzdelemnek, az ön- és ellenrepresentáció kialakításának és az emlékezet(politika) helyei létrehozásának (Jansen, S. 2013). A térelnevezések földrajzi aspektusait elemezve Ristic, M. (2018) mutatja be, hogy az entitásközi határ és az utcanévek etnikai tartalma szinte tökéletesen egybeesik: a határ szerb oldalán csak szerb nevek, nyugat-szarajevói oldalán csak nem szerb nevek voltak.

Az önrepresentációk vizsgálata Szarajevó esetében összetett. Számolhatunk a város imázsépítésével, illetve a különböző etnikai csoportok önmegjelenítésével is. Mindemellett megjelenik az új nemzetállam is a szimbolikus tájképben. A turizmus számára rendkívül vonzó tényező a kulturális sokszínűség, ez nagyban alakítja Szarajevó önrepresentációját is. A városban továbbra is megvan az a tájképi, etnikai, vallási, kulturális sokféleség, ami ennek alapja lehet. A város 2021-es turisztikai videójában feltűnő elemek is igyekeznek ezt nyomatékosítani, minden etnikum attribútumait egyenlő mértékben megjeleníteni, ugyanakkor nem túlhangsúlyozni. A videó címe és záróképe is a Kelet és Nyugat találkozását hangsúlyozza (Where East meets West).

A szimbolikus térfoglalás narratíváját erősíti az, hogy a bosnyák kulturális tartalmak térnyerése jól látható. Az utcanévtáblák, a tipográfia megváltoztatása kék háttérű cirill betűről zöld háttérű latin betűsre, vagy a mecsetek számának növekedése is ennek a jele (Ristic, M. 2018). Különösen kivehető ez a tendencia a külvárosi területeken (Alipašino Polje, Otoka), ahol új és reprezentatív mecsetek épültek. Ezzel szemben a horvát vagy szerb etnikumhoz köthető elemek erősen háttérbe szorultak. Az utcanévekből szinte teljesen eltűntek a szerb személyekre emlékeztető nevek, helyükre döntően bosnyákok kerültek.

Ezt erősíti a különböző nemzetközi szereplők softpower-politikája is. Törökország „neo-ottomán” (Todorović, M. 2021) politikája az oszmán korra emlékeztető épületek, terek (pl. a Bazárnegyed) felújításában mutatkozik meg, ami szintén az „elbosnyákosodás” érzetét kelti. Az Öböl-menti országok szintén ezt erősítik. A Gazi Husrev Bég Könyvtár (Gazi Husrev-begova Biblioteka) Katar segítségével újították fel, de még ismertebb és vitatottabb a Szaúd-Arábia által épített Fahd király-dzsámi.

A szimbolikus tájkép újdonságait azonban elsősorban az ostrom emlékei jelentik. A szarajevói rózsák először spontán civil megemlékezési minták voltak, a gránátbecsapódások következtében elhunytakra emlékeztek a mélyedésbe vörös festék öntésével, azonban ezekből később többet megőrzött, és emlékművé alakított a helyi önkormányzat. Továbbá több, az ostromra emlékeztető név is bekerült a toponímia-rendszerbe, általában fontos városföldrajzi helyeken. Ezek egyfelől egy hőstörténetet (pl. Zöldsapkások [Zelenih Beretki], Alija Izetbegović tér, Alagút utca [ulica Tuneli]), másfelől a tragédiát rögzíti. A közintézmények falain szintén találni emléktáblákat, amelyek az intézményhez kötődő áldozatokra emlékeztetnek.

A jugoszlávizmus bár kétségkívül háttérbe szorult, e vonatkozásban fontos elemek maradtak fenn továbbra is. A Tito marsall sétányon megmaradt az Örökláng emlékmű, vagy épp az ortodox templom előtti multikulturalizmust hirdető szobor. Ezek vélhetően két különböző okból maradhattak meg. Egyfelől ezek a város igen fontos szimbólumai, és könnyen illeszkednek egy új narratívába, amelyben az eredeti jugoszláv jelentés kikopik, helyébe viszont az ostromlott város, az örök harc és védelem, illetve a fasizmussal szembeni sikeres győzelem lép. Másfelől a

jugoszláv narratíva egyik fontos eleme az antifasizmus, ez érhető tetten abban is, hogy a városházát 2014-ben és a központi, elhunyt gyermekek emlékművet is május 9-én, a fasizmus feletti győzelem napján adták át, így összekötve a szerbeket a fasisztákkal.

A város tehát kétségkívül jó okkal tűnik úgy, hogy a „bosnyákosodás” terepe, azonban nem tekinthetjük azt az új szimbolikus tér kizárólagos tendenciájának. Jóval inkább a szimbolikus tájkép „átkódolásáról” van szó: a korábbi jugoszláv ideológia, miszerint a heterogenitásból egy egységes jugoszláv identitás alakulhat ki, eltűnőben van, és helyébe egy döntően bosnyák, a heterogenitást inkább egymás megtűréseként hirdető táj kerül.

6. Az emlékmű értelmezései

6.1. Az emlékmű

Az ostrom során meggyilkolt gyerekek emlékművét (1. ábra) tekinthetjük a városban az egyik legfontosabbnak, pusztán már városföldrajzi lokalizáltsága vagy mérete okán is, emiatt a szimbolikus tájkép értelmezésében központi jelentősége van. A város központi területén, a Veliki Park (Nagy Park) előterében, az egyik legforgalmasabb közlekedési útvonal (Tito marsall út) mentén helyezkedik el. Vele szemben a Szarajevói Gyerekek tere (Trg Djece Sarajeva), közvetlen környékén reprezentatív kormányzati épületek találhatók, továbbá bankközpontok és magas presztízsű butikok. Ehhez hasonlóan központi helyzetű és jellegű emlékmű nincs Szarajevóban. A tér nem igazán válik el a közlekedés és a mindennapi élet környezetétől, épp ezért nem is egy klasszikus reprezentatív vagy „szakrális” tér. Emiatt keverednek a használati módok is: az emlékmű közvetlen háttérében lévő tágas és csendes park pihenési és találkozási, szórakozási pont is egyben, ami nehezen fér össze az emlékmű patetikus és tragikus tartalmával. Fontosabb szimbolikus események alkalmával intézményi, reprezentatív vagy adott esetben egyéni megemlékezések tere.

1. ábra: Az ostrom során meggyilkolt gyerekek emlékműve

Forrás: Szerző felvétele

Az emlékműre 2007 márciusában írtak ki pályázatot, amit végül egy helyi szobrász, Mensud Kečo nyert meg. Az emlékmű állíttatását Szarajevó kanton és kilenc helyi önkormányzat finanszírozta. 2009-ben, egy szimbolikus napon, május 9-én, a fasizmus feletti győzelem napján adták át, ezzel az ostromlók és a fasiszták közötti egyenlőség konnotációját megteremtve. Itt fontos megjegyezni azt is, hogy az emlékműben a támadók, gyilkosok nem jelennek meg explicit módon, épp ezért ezt az űrt a befogadó tudása kell, hogy kitöltse. A május 9-i megemlékezések egyértelműen igyekeznek a helyes olvasatot megadni.

Az emlékmű központjában két zöld, hengerszerű üvegtest található, amely egy kör alakú alapon áll. Az alapzaton gyereklábnymatok találhatóak, amelyeket az elhunytak gyerek hozzátartozóival nyomattak. A szökőkút közelében több urnát idéző henger található, amelyre az halottak nevei vannak felvésve. A szökőkúthoz közel adták át 2015-ben a „*Nermin, gyere*” nevű szobrot, amely egy kiáltó apát mutat, oldalvást tőle pedig egy kis emléktábla fedi fel, hogy ez egy Srebrenica környékén történt esetet elevenít meg, amely során az apát a szerb katonák azzal csapták be, hogy fia biztonságban lesz, amennyiben magához hívja, a katonai felügyelet védelmébe; később mindkettőjüket megölték (Kečo).

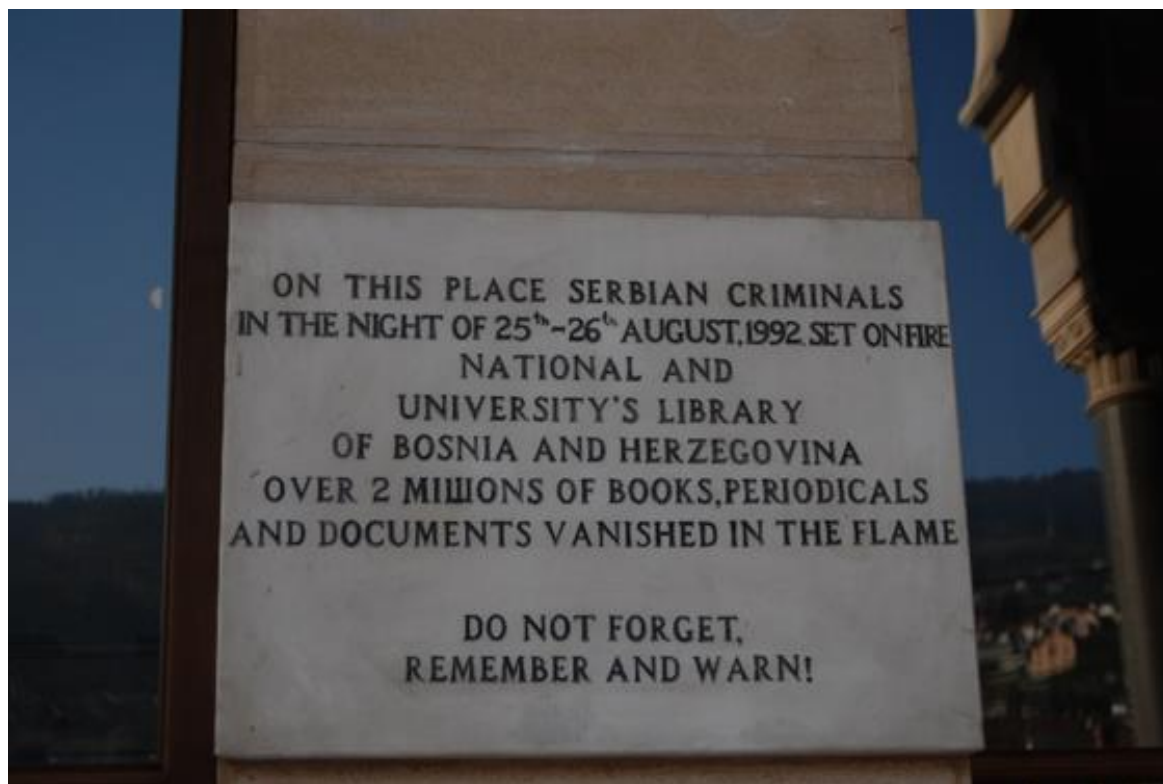
Míg a Srebrenicára emlékeztető szobor egyértelműen utal egy történetre, könnyen befogadható és megérthető, a zöld, absztrakt üvegformák egyáltalán nem rendelkeznek ilyen világos tartalommal. A forma és a cél ütközése épp emiatt komoly ellenérzéseket is szított a helyi társadalomban, kisebb mozgalom alakult az emlékmű ellen, mivel nem tartotta azt méltónak a cél betöltésére: nevetségesnek, vagy épp fallikus szimbólumnak tartotta az alkotást (Spomenikom ću te?). Nem pusztán esztétikai ítéletek miatt került támadások homlokterébe, hanem hamar összemosódott a pénzmosás, korrupció vádjával is. Ivana Mostarac, a kritikus mozgalom vezetője azt nyilatkozta, hogy az emlékmű szintiszta pénzmosás. Ezeket a képzeteket erősítették a nyilvánosságban zajló viták is. Alija Behmen 2009-ben lett a város polgármestere, aki azonnal

megkérdőjelezte a pályázat tisztaságát, összevetve a költségek nagyságrendjét a pályamunka „szerénységével”. Később nyilvános vita robbant ki a városháza és Mensud Kečo között a „*Nermin, gyere*” című szobor kapcsán is. A művész azt állította, hogy nem kapta meg a megfelelő munkadíjat, ezután a városháza nyilvánosságra hozta az egyébként nagyon magas honoráriumot, kiemelve, hogy ez közpénzből került kifizetésre (Sarajevo).

A hengereken az azonosított gyerek áldozatok neve, születési éve és halálozási dátuma található. A listák bevett eljárásá váltak az áldozatokra való emlékeztetésben, mert így a befogadó közelebb kerül az áldozatokhoz, hiszen azokat nem szimbolikusan és tömegként, hanem individuálisan és a neveiken keresztül ismeri meg, továbbá a lista nagysága rámutat a pusztítás méretére is. Különösen elterjedt ez az eljárás a holokauszt-emlékezetben (Alphen, E. van 2015), ezt a megoldást alkalmazza ez az emlékmű is.

Az áldozatnarratíva tehát egyértelmű, az viszont kevésbé, hogy mindezt miért nem katonák, férfiak mártírhalálának ábrázolásával teszi meg, hanem gyerekek központba állításával. Erre részben magyarázatot ad, hogy a kezdeményezés egy helyi civil szervezettől (*Dječiji pokret za mir, ljubav, prijateljstvo – Gyerekek mozgalmá a békéért, szeretetért és barátságért*) indult, amely a háború nyomán létrejött civil mozgalmakon belül egy általánosan értett szülő-gyerek aspektust emelt fókuszba. Ennek következtében azonban az emlékmű ahelyett, hogy egyenlő felek küzdelmét mutatná be, a védtelenség és ártatlanság, illetve az anyai/szülői szenvedés képzetét társítja az ostromban elhunytakhoz. Az áldozatnarratíva nyilvánvalóan gyökerezik a konkrét történelmi tapasztalatból; az különféle módokon már-már az ostrom során is megjelent, például az a vélekedés is elterjedt, hogy a szarajevói lakosság magának a bosnyák diplomácia hasznosításának az áldozata (Maček, I. 2006), de azt is fontos megérteni, hogy mindennek milyen emlékezetpolitikai következményei vannak.

Az áldozatnarratívák bevett politikai retorikai eszközei a késő 20. századi diskurzusoknak. A felelősséget leveszik az áldozatokról, feltétel nélküli empátiát várnak el a környezettől, az ellentétpárként feltételezett bűnöst pedig csak ebbe a pozícióba kényszeríti. Ezekből a gyakran (morális) pozíciókból pedig igen komoly politikai hasznót is lehet húzni. A jugoszláv háború kölcsönös bűnei közepette igen érthető ez a retorikai eljárás. (Mümkler, H. –Fischer, K. 2019). Az áldozatok gyerekekkel és szülőkkel (civil lakossággal) való azonosítása a bűn nagyságát, morális igazolhatatlanságát, ebből fakadóan brutalitását is hangsúlyozza. Ezt erősíti, hogy a nemzeti és egyetemi könyvtár oldalán elhelyezett (angol nyelvű) tábla (2. ábra) emlékeztet arra, hogy a szerb bűnösök milyen komoly kulturális értékeket pusztítottak el. Ellenben a helyi lakosság „civil szellemét” megvilágítja, hogy a szarajevóiaknak az ostrom során is, a folyamatos életveszély ellenére is fontos volt a városi, kulturált, civilizált élet fenntartása (Maček, I. 2009). Az az ellentétpár (barbár-civil) nyilvánul meg tehát, aminek már régi tradíciói vannak a politikai retorikában és a politikai földrajzi gondolkodásban is.

2. ábra: A nemzeti és egyetemi könyvtár oldalán található emléktábla
Forrás: Szerző felvétele

6.2. Barbár vidék, civilizált Szarajevó

Az emlékmű társadalmi kontextusát jól megvilágítja, ha azt a helyi kultúr- és mentalitástörténetbe ágyazzuk. Így több, a diskurzív térben ki nem mondott, ki nem mondható implikációt sikerül azonosítanunk.

Mint ahogy Stefansson, A. (2007) is rámutatott, a szarajevói „őshonos”, polgárok (*Sarajlije*) körében igen gyakori toposz a vidékiek és a városiak szembeállítása, sőt mi több, az ostrom brutalitásának értelmezésében is megjelenik a narratíva, miszerint a vidék brutalitása feszült a városi létformáknak. Bogdan Bogdanović (Belgrád korábbi polgármestere és ismert urbanista) háború során megjelent nagy hatású esszéiben arról ír, hogy az urbánus, kulturált életet a vidéki városgyűlölők veszélyeztetik. Egy mostari építészcsoport 1992-ben kiadott egy publikációt, „*Mostar-92, Urbicid*” címmel, amelyben a tudatos városrombolás jelenségét azonosítják. Számtalan nyugati értelmező is átvette ezt a toposzt (Bougarel, X. 1999), miszerint a nacionalista ideológiát és brutális etnikai tisztogatásokat főleg a vidéki egyszerű emberek támogatták. Ez a narratíva jól nyomon követhető az ostrom irodalmi reprezentációiban is, a magyarul is olvasható *Szarajevó blues* szerzője szintén említést tesz a tudatos várospusztításról, amely szerinte kifejezetten a „keleti” szimbólumok eltüntetését is célozta a város tájképéből (Mehmedinović, S. 2018).

Ezt magyarázza és egyben árnyalja az „urbicídium” (*urbicide*) fogalom (Coward, M. 2004) is, amelynek legfőbb állítása az, hogy nagyon sok esetben hadi szempontból teljesen indokolatlan

pusztítást végeztek az ostromlók, aminek nem lehetett más célja, mint a városi élet, és az együttélés tereinek elpusztítása.

Habár az ilyen típusú szembeállítás a modern urbanizáció nyomán vált a politika bevett toposzává, valójában ez már az antikvitásban is megjelenik, a görög polisz történelmében, ahol a civilizált hellén (polgár) kerül szembe a poliszon kívüli barbárokkal. Az ilyen szemantikai szembeállításnak több fontos vetülete is van. Ezt, Koselleck R. nyomán aszimmetrikus megnevezésnek tekinthetjük, hiszen a megnevező önmagát pozitív színben tünteti fel, a másikat pedig negatív attribútumokkal látja el, aminek elvitatására annak nincs érdemi lehetősége. Az ilyen sémák a kollektív önképek kialakításában is rendkívül hatásos eszközök lehetnek (Koselleck, R. 1997).

Már a szocializmus idején is kialakult egyfajta vidék-város ellentét, amelynek oka a jugoszláv szocialista erőltetett iparosítás, és az ennek során kialakított propaganda volt, miszerint a vidék az elmaradottságot, kulturálatlanságot jelképezi (van de Port, M. 1998). Azonban ez az – egyébként Európában másutt is jól ismert – ellentétpár már korábban is jelen volt a térségben, és gyakran etnikai konnotációkkal is rendelkezett. Az egyik legismertebb lenyomata és generálója ennek Jovan Cvijić munkássága.

A településmorfológiai típusok ismertetésénél a török-bizánci/balkáni típusú városok esetében épp Szarajevót hozza fel példának. Kitér arra, hogy a nagyvárosi élet hogyan teszi a lakosokat degenerálttá, elkorcsosulttá, kimerültté, görnyedt alakokká. Ennek okát a higiénia hiányában, a túlszűfoztságban és a fondorlatosságban látja. A muszlim bosnyákokat főként városlakóként, többségüket naivként, lassú észjárásúként, lustának írja le, akikben nincs megfelelő erkölcsi tartás, mivel elárulták a környező lakosságot azzal, hogy felvették a hódítók hitét. (Cvijic, J. 2009) Látható, hogy az etnikai identitás és a városi, kulturális dekadencia összekapcsolódik.

A délszláv népek etnikai tipológiájának tárgyalásánál ezzel állítja szembe Cvijic a dinári típusú népesség ún. ero altípusát, amely a boszniai hegyekben él, és a folyóvölgyekben élő keresztény bosnyák altípust. Az erók hordozzák az erős (szerb) nemzettudatot, éles észjárásúak, és jól iskolázottak. A szerb bosnyákok vállalkozó kedvűek, energikusak, keményfejűek, és erős bennük a szerb nemzeti érzület. Tehát az ellentétpár ugyan kissé megváltozva, azonban a struktúráját tekintve már jól fölsejlik, etnicizálva és esszencializálva.

6.3. Az emlékmű értelmezése interjúk alapján

2022 májusában öt, félig strukturált interjút készítettem szarajevói egyetemistákkal (négyen bosnyáknak vallották magukat, egyikük pedig horvátnak), így betekintést nyerhetünk a háború után született generáció leendő értelmiségének narratíváiba. Az interjúkban többek között azt vizsgáltam, hogy az emlékműhöz milyen jelentéseket, értelmezéseket és potenciális politikai jelentőséget társítanak. Az emlékmű képének bemutatása közben azt kérdeztem tőlük, hogy milyen gyakran és milyen módon látogatják az emlékművet, mit jelent számukra, és milyen politikai, kulturális, történelmi jelentőséget tulajdonítanak neki, változtatnának-e rajta valamit, továbbá véleményük szerint a (helyi) társadalom mely csoportjai nem értenének velük egyet. A kérdéseket

kiterjesztettem az emlékművet övező Veliki Parkra és a „*Nermin, gyere*” című emlékműre is. Az interjúk angol nyelven zajlottak, amelyek bár érezhetően kijelöltek egyfajta kommunikációs plafont, de interjúalanyaim magabiztosan és érthetően közvetítették gondolataikat. Az interjúk így ugyan szorosabb olvasásra (*close reading*) nem adnak lehetőséget, de mégis jó betekintést nyerhetünk általuk az emlékmű körüli diskurzusokba.

Azt, hogy milyen gyakran látják, látogatják meg az emlékművet, alapvetően a funkcionális térhasználat határozta meg, azaz amelyik interjúalanyom közlekedési pályái érintették a parkot, gyakran, míg, akiké nem, azok ritkán találkoztak az emlékművel. Bár a kérdésfeltevés sem sugallta ezt az értelmezést egyértelműen, de mégis feltűnő, hogy egyik interjúalanyom sem számolt be valamilyen „rituális” használatról. Pusztán egy alany említette meg, hogy iskolásként rész kellett vennie szervezett megemlékezésen.

Két interjúalany ismerte a szobor bevett értelmezését (azaz az egymást átölelő anya/szülő és gyermek képét), de egyikük kiemelte, hogy az absztrakt formák miatt nem igazán érthető, főleg a külföldiek számára. Hozzátették ugyanakkor, hogy az emlékmű elsősorban az elhunytak hozzátartozóinak jelent sokat. Ketten pusztán a háborúra és az ostromra asszociáltak. A horvát identitású alanyom teljesen más értelmezést adott: az emlékmű zöld üvegtesteinek színéről az új életre és a helyi társadalom remélt kontinuitására asszociált.

Szinte teljes hasonlóság mutatkozott abban, hogy a parkot egyikük sem kedvelte igazán. Ennek elsődleges okát abban látták, hogy az oszmán periódusból maradt sírkövek ijesztővé vagy szakrális térré alakítják a parkot. Egyikük morális kötelezettségként értelmezi azt, hogy a sírkövek továbbra is a helyükön maradjanak és láthatóak legyenek, másik interjúalanyom pedig többértelmű választ adott a kérdésre: véleménye szerint a jugoszláv rezsim sok területet vett el az iszlámtól, és jó, hogy ma lehet látni, mi volt azelőtt. A horvát alanyom ebben is szignifikánsan más értelmezést adott: az oszmán sírokat a muszlim lakossággal kapcsolta össze, míg a parkot az Osztrák-Magyar Monarchiával (a park építésével kapcsolta össze a korszakot). Véleménye szerint sok muszlim és szarajevói opponálta a rendszert, épp ezért a parkot ezzel az ellenállással kötötte össze.

Amikor a politikai jelentőségre kérdeztem rá, nagyban meghatározta a válaszaikat az, hogy a közelmúltban újult ki egy vita a gyerekáldozatok számáról, valóságáról. A kérdéseimre, hogy kik és miért ellenzik az emlékművet, különböző megnevezésekkel (szerbek, szerb politika, általánosabban etnikai konfliktusként megnevezve, korábbi ostromlók), de alapvetően mindannyian a szerb etnikumra vagy politikára utalt. Egyik interjúalanyom szerint az ellenzők a bosnyákokat akarják újra és újra emlékeztetni az ostrom szörnyűségeire.

Mindegyikük kiemelte, hogy az emlékműhöz tartozó urnákon ugyan valóban többségében bosnyák nevek találhatóak, de mégis minden etnikumból/vallási csoportból kerültek fel nevek. Épp ezért úgy is látják, hogy a város alapvetően egyetért az ő véleményükkel és értelmezésükkel, az ellenzőket pusztán egy apró minoritásként lát(tat)ják, egyikük arra is utalt, hogy azok döntő többsége vagy nem él a városban vagy már emigrált. Ennek kissé ellentmond, hogy néhány rövid megjegyzésben helyiként vagy bosnyákként meghatározott ellenzőkre is utaltak, azonban az ő szempontjaikat bagatellizálták. A kérdésnél pusztán egyikük emelte ki a helyi politika szerepét, amikor a politikusok részvételére utalt az éves megemlékezések során.

A park háttérében lévő „*Nermin, gyere*” nevű szobrot ketten nem ismerték fel, egyikük nem értette a sarajevói elhelyezés okát. Ketten pedig láthatóbb helyre állították volna azt. Arra a kérdésre, hogy mit változtatnának a szobor vagy az emlékmű esetében, pusztán az az igény jelent meg, hogy angol felirat, leírás is legyen, hogy a turisták is érthessék az emlékmű üzenetét.

7. Összegzés

Szarajevóban a szimbolikus térpolitikákat elemezve tehát könnyen azonosíthatjuk a szimbolikus térfoglalás tendenciáit. A város központi emlékművét elemezve a saját társadalmi és kulturális kontextusában ez a narratíva azonban árnyalásra szorul. Abban megjelenik egy áldozatnarratíva, amely emlékezetpolitikai konfliktusokra is okot ad. Ezeket támasztják alá az interjúk is, amelyekben vagy az emlékmű hitelességét firtató diskurzusok jelennek meg, vagy expliciten az ostrom sebei, melyek továbbra is felszínen tartják az interetnikus feszültségeket.

Ugyanakkor tekintettel a város komoly urbánus hagyományaira, a már a háború során elterjedté vált vidék-város ellentétre épülő elbeszélési módokra, illetve a még mindig heterogén társadalomra, látni kell, hogy ennek jóval többértű olvasatával kell számolnunk. Egyfelől a megjelenített brutalitás, mintegy ellentétként, a civilizált (heterogén) Sarajevó képzetét is erősíti. Az interjúalanyaim mindegyike kiemelte, hogy az emlékmű minden etnikumból és vallási csoportból származó gyerekek emléket állít, továbbá többen elsősorban a helyi közösség (családok, egyének) szenvedéseiben értelmezték azt, azaz az emlékművet a településhez és nem egy adott etnikumhoz kötik. Az emlékmű ellenzőit elsősorban a volt ostromlókban, nem helyiekben, vagy az intézményes szerb politikában látják, tehát elsősorban a városon kívülről érkezőkben. A bemutatott ellentétpár és a már Cvijic óta is meglévő etnikai töltet ugyanakkor lehetővé teszi az implicit etnikai tartalmak hozzárendelését is. A sokszínűség imázsának fenntartása persze lehet egyben érdekvezérelt is: turisztikai, politikai érdekek a városi politika szintjén, vagy épp a (nyugati?) interjúk készítőinek való megfelelni akarás is. Épp ezért, a fentieket elsősorban egy lehetséges és bizonyos helyzetekben érvényesülő narratívaként kell kezelnünk, nem pedig a helyi emlékezet teljes leírásaként.

Tanulmányomban igyekeztem a szövegközpontú társadalomtudomány hermeneutikai megközelítését használni, aminek ugyan már régi, de mégsem igazán elterjedt tradíciói vannak a földrajztudományban. Az emlékmű sokrétűségének bemutatásával érzékeltettem, hogy az a térfoglalás mellett lehet egy új, ugyanakkor a korábbi hagyományokra támaszkodó lokális identitás kiindulópontja (aminek alapja az áldozatiság), egy szakrális és emlékezeti táj szimbóluma, illetve az etnikai feszültségek implicit tételének eszköze is.

Irodalomjegyzék

- ALPHEN, E. VAN (2015): List Mania in Holocaust Commemoration. In: *Revisiting Holocaust Representation in the Post-Witness Era. The Holocaust and its Contexts*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137530424_2
- AZARYAHU, MAOZ – KOOK, REBECCA (2002): Mapping the nation: street names and Arab-Palestinian identity: three case studies. *Nations and Nationalism* 8 (2), pp. 195–213. <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00046>
- BADESCU, G. (2014). *City Makers, Urban Reconstruction and Coming to Terms with the Past in Sarajevo. Reconstructing Sarajevo*.
- BARNES, T. – DUNCAN, J. (1992): Introduction: writing worlds In: BARNES, T. – DUNCAN, J. eds. *Discourse, text and metaphor in the representation of landscape*. Routledge, London–New York, pp. 1–18.
- BASSI, E. (2015): Divided Sarajevo: space management, urban landscape and spatial practices across the boundary. *Europa Regional* 22 (3–4), pp. 101–113.
- BERGER V. (2018): *Térré szőtt társadalmiság*. L'Harmattan, Budapest.
- BOUGAREL X. (1999): Yugoslav Wars: The 'Revenge of the Countryside' Between Sociological Reality and Nationalist Myth. *East European Quarterly* 33 (2), pp. 157–175.
- BRUBAKER, ROGER – FEISCHMIDT, MARGIT – FOX, JOHN – GRANCEA, LIANA (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- COHEN, SAUL B. – KLIOT, NURIT (1992): Place-Names in Israel's Ideological Struggle over the Administered Territories. *Annals of the Association of American Geographers* 82 (4), pp. 653–680.
- COSGROVE, D. (1984): *Social formation and Symbolic Landscape*. Beckenham, Croom Helm.
- COWARD, M. (2004): Urbicide in Bosnia In: Graham, Stephen ed. *Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Blackwell, Oxford.
- CVIJIĆ, JOVAN (2009): *A Balkán-félsziget és a délszláv országok: Az emberföldrajz alapjai*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Újvidék.
- ERŐSS Á. (2018): *Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája*. Doktori Disszertáció. ELTE Földtudományi Doktori Iskola.
- JANSEN, S. (2013): People and things in the ethnography of borders: materialising the division of Sarajevo. *Social Anthropology* 21 (1), pp. 23–37.
- KOCSIS KÁROLY (1993): *Jugoszlávia*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- KOSELLECK, R. (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. József Kiadó, Budapest.
- LEFEBVRE, H. (1991) [1974]: *The production of space*. Blackwell, Oxford.
- MAČEK, IVANA (2006): 'Imitation of life': Negotiating normality in Sarajevo under siege. In: Bougarel, X. – Helms, Elissa. – Duijzings, Ger. eds. *The New Bosnian Mosaic*. Ashgate.
- MAČEK, IVANA (2009): *Sarajevo under siege*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- MÜNKLER, H. – FISCHER, K. (2019): „Nothing to kill or die for...” – Megjegyzések az áldozat politikai elméletéhez In: *Áldozatnarratívák*. Kijarat, Budapest, pp. 85–108.

- PALMBERGER M. (2012): *Renaming of Public Space: A policy of Exclusion in Bosnia and Herzegovina*. Max Planck Institute, Göttingen.
- PICKLES, J. (1992): Texts, hermeneutics and propaganda maps. In: BARNES, T. – DUNCAN, J. eds. *Discourse, text and metaphor in the representation of landscape*. Routledge, London-New York, pp. 193–231.
- REMÉNYI, PÉTER (2011): An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina. *Eurolimes* 11, pp. 129–141.
- REMÉNYI, PÉTER (2011): Borders, Settlement Structure and Regional Issues in the Western Balkans. In: Kobolka, István – Pap, Norbert eds. *The Western Balkans: European perspective and tradition*. Ministry of Foreign Affairs, Budapest, pp. 155–230.
- RISTIC, M. (2018): *Architecture, urban space and war*. Palgrave-Macmillan, Darmstadt.
- ROBINSON, G. – ENGELSTOFT, S. – POBRIC, A. (2001): Remaking Sarajevo: Bosnian nationalism after the Dayton Accord. *Political Geography* 20, pp. 957–980.
- STEFANSSON, A. (2007): Urban Exile: Locals, newcomers and the cultural transformation of Sarajevo. In: Bougarel, Xavier – E. Heims – G. Duijzings eds. *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society*. Hampshire, pp. 59–78.
- SZABÓ M. (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan, Budapest.
- SZABÓ M. (2006): *Politikai idegen – posztmodern politológiák*. L'Harmattan, Budapest.
- VAN DE PORT, M. (1998): Gypsies, Wars and Other Instances of the Wild: Civilisation and Its Discontents in a Serbian Town. Amsterdam University Press, Amsterdam
- TODOROVIĆ, M. (2021): TIKA's Heritage Restoration Projects. *Insight Turkey* 23 (3), pp. 141–156.

Sajtó- és egyéb források

- [Where East meets West | Sarajevo.ba](#) (2022. 11. 21.).
- [Kečo: Nesretna je sudbina Rame, koji, eto, ni mrtav nema mira \(avaz.ba\)](#) (2022. 11. 21.).
- [Spomenikom ću te? – SARAJEVO \(co.ba\)](#) (2022. 11. 21.).
- [Sarajevo: "Keširao" 887.000 KM za dva spomenika! | Info | Društvo \(mondo.ba\)](#) (2022. 11. 21.).
- MEHMEDINOVIĆ, S. (2018): *Szarajevó blues*. Ford. Orcsik Roland, Qadmon, Budapest.

KÖNYVISMERTETÉS

Porodica Radimir. Priče iz pera, mača i mora / The Radimir Family. Tales from the Quill, Sword and Sea.

Zoroslav A. Radimir Publishing, Dobrota, 2022, 26 p.

Udvarvölgyi Zsolt András¹

Bevezetés

Színvonalas és érdekes hely-, illetve családtörténeti kiállítást tekinthettek meg az érdeklődők 2022. június-augusztus között a montenegrói Dobrotában található Szent Mihály-templomban (Crkva Sv. Mihovila). A „*Radimir család. Történetek a tollról, kardról és tengerről*” című tárlathoz impozáns és tartalmas, képekkel bőven illusztrált, kétnyelvű (montenegrói és angol) kiállítási kalauzt is kiadtak a szervezők, amelyet röviden ismertetek. A gyűjtemény Zoroslav A. Radimir tulajdona és a kiállításnak Katarina Jović és Nils Bloch-Sørensen művészettörténészek voltak a kurátorai. A füzet magánkiadásban (Zoroslav A. Radimir Publishing), 200 példányban látott napvilágot.

Néhány szó a kiállításról

A tősgyökeres és patinás múltú Radimir família egyike a nemesi rendhez tartozó, ún. kapitánycsaládoknak a Kotori-öbölben, akik jelentősen hozzájárultak az öbölhöz tartozás identitásának kialakulásához. Az innen származó kapitányok egyre nagyobb tekintélyt szereztek, különösen a 18. század eleje óta, amikor is Dobrota elérte a közigazgatási és gazdasági kiváltságokkal rendelkező település státuszát, amely a kapitányválasztás jogával is járt. A kapitánycsaládok a helyi közösség kereskedelmének és külkapcsolatainak ápolásával segítették a térség kulturális és gazdasági felvirágzását, továbbá nemzetközi összecsapásokban, háborúkban, illetve fegyverszünetek kötésében való részvételükkel a térség általános politikai helyzetét is befolyásolták. A hajózásban, a gazdasági és politikai életben, a jótékonykodásban, illetve a művészeti mecenatúrában való részvételével a Radimir család különös mértékben hozzájárult a Kotori-öböl köz- és kulturális életének alakításához.

A kiállításon történeti dokumentumok és feljegyzések, kitüntetések, oklevelek és portrék által ismerkedhetünk meg a Radimir család kiemelkedő tagjainak személyiségével és munkásságával, vagy, ahogy az ismertető fogalmaz „a tudás és a szellem embereiként, mecénásként és bátor harcosként is emlékezhetünk rájuk.” Az itt kiállított portrék, érmek, oklevelek és egyenruhák

¹ PhD, történész, szociológus, főiskolai tanár. Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete. udvarvolgyizsolt@gmail.com

betekintést nyújtanak a család kiváltságos helyzetébe és a Kotori-öbölben végzett munkásságukra. A különféle világi és egyházi méltóságok a családtagokat jeles tetteikért időről-időre kitüntetésekkel jutalmazták, ezzel is kiváltva a felsőosztály tagjainak lojalitását. A kitüntetések és oklevelek mellett láthatunk egy hagyományos népviseletet is, amelyet Dobrotában minden tekintélyes család büszkén viselt. A hajókat ábrázoló festményeket a győzelmek és vereségek emlékei hordozóinak tekintik, és így az öbölmenti identitás szerves részét képezik. A kiállítás a Radimir család tulajdonában lévő, ősi és részben romos Szent Mihály-templomban látható, amely műemlék és ideális hely egy családtörténeti kiállítás megrendezéséhez. A kiállítás nem titkolt célja, hogy a Radimir család relikviáinak bemutatásán keresztül fényt derítsen a Kotori-öböl múltjának töredékeire.

A Radimir családról

A kiállított, szépen illusztrált eredeti családfa és a különböző anyakönyvek alapján a Radimir család jelenlétét a Kotori-öbölben a 16. század első felére vezethetjük vissza. A történeti krónikák és legendák még ennél is régebbi múltra utalnak. Az, hogy a Radimir család mikor költözött a Kotori-öbölbe, egyelőre pontosan nem ismert, de feltételezhetően a 15. század vége és a 16. század eleje között történt a bevándorlás. A Radimir család eredetileg Ljuta területén telepedett le, amely 1717-ben, Dobrotával való egyesülése után nyerte el a tengeri település státuszát. A „Radimiri” helynév már 1684-ben szerepel a Vincenzo Coronelli által készített térképen. A 19. század első felére a kapitányok szövetsége birtokolta a legtöbb házat Dobrotában (24 palota és kisebb kapitányi házak), és kivételes hírnévnek és státusznak örvendett. 1688. október 20-án a Velencei Köztársaság a Radimirokat – elért eredményeikért és hűségükért – kiváltságokkal ruházta fel, és ezzel a család a tengeri arisztokrácia soraiba lépett. A Radimir család fontos státusszimbóluma a címer, amely régebbi, mint a családnak a Velencei Köztársaság által adott kiváltságok. Az itt kiállított selyemfestményen kívül a címert falakra, mennyezetekre, vásznakra festették, valamint kőbe és fába is faragták. A címer szimbólumai a Radimir család nemesi származására és a 17. században az oszmán hadsereggel vívott csatákban való részvételükre utalnak.

A család érdemeiről

A Radimir család számos oklevél, kitüntetés és hivatalos elismerés büszke birtokosa. Mato Nikov kitüntette magát az oszmán hadsereg elleni csatában, amely során 1687-ben Herceg Novi felszabadult. Ezért 1696. október 28-án rangos kitüntetést kapott Daniel IV. Dolfintól, a velencei flotta tengerészeti főfelügyelőjétől. Anton Tripov kapitánynak (1710–1772) az Athén melletti, kalózok felett aratott győzelmét Andrija Kačić Miošića „Kellemes beszélgetés” című versében örökítette meg, akárcsak Božo Antonov (1738–1766) tripoli kalózok elleni harcait, amelyekért a Velencei Köztársaság a Szent Márk lovagja címmel tüntette ki. Ugyanez a vers megemlíti Petar Jozovot (1727–1756), aki 1756-ban a piruszi kikötőben Hadzsi Ibrahim kalózvezér ellen harcolva életét vesztette, és posztumusz kapta meg az aranyérmet. Krsta Radov kapitányt (1766–1833)

Bonaparte Napóleon a Becsületrend lovagja címmel tüntette ki, mert segítette egy francia konvojt a Pelješac-félszigeten lévő Lovište közelében az angol kalózkodók elleni harcban. Az I. Danilo herceg Rend harmadik fokozatát Mato Radimir (1852–1923), Kotor polgármestere kapta Montenegróért tett szolgálataiért. Filip Tripov kapitány (1828–1901) az „igyekezetéért” Vlagyimir-szalaggal ellátott orosz aranyérmét és egy külön oklevelet kapott, mert a krími háború alatt Ljubimir nevű hajójával bátran közreműködött az orosz tisztek feleségeinek és gyermekeinek megmentésében.

A hagyomány őrzői

A Radimir család tagjai nagy becsben tartották Dobrota hagyományos értékeit, ápolva a népi identitást. Ezt fejezik ki a családtagokat népviseletben ábrázoló portrék is, mint például a fekete *dolamica* arany díszhímzéssel, a *ječerma* bojtokkal és aranyfonatokkal, a derékszűj a fegyverek számára, az övvel rögzített *čemer* vagy a nemzeti egyenruhához tartozó, perzsa típusú díszkard. A hosszú zoknival, gombokkal és fehér kesztyűvel viselt, selyemből készült fekete *čakšire* az admirális egyenruha része volt. A nőknél a híres dobrotai csipke mellett a népviselethez tartozott a *bran* ruha, amely fölött aranyfonatokkal díszített *župet* mellényt és piros kabátot, ún. *kamižolát* viseltek. A haját szalagokba fonták, majd kontyot készítettek, amelyet egy *faculetnek* nevezett kendő tartott. A Kotori-öböl hagyományos népviseletének elemei felismerhetők Đuro Vjeko Radimir kiállított portréján is.

A toll és a kard hordozója – Đuro Radimir

Đuro (Gregorium) Radimir (1892–1977) tengerészkapitány, történész, a *Naše more*, a *Pomorstvo* és a *Godišnjak Pomorskog muzeja* című folyóiratok szerzője, a spliti Tengeri Utazási Iroda vezetője, a Kotori-öbölbeli Tengerészeti Kirendeltség vezetője és a Kotori-öbölbeli Tengerész Szövetség őrnagya volt. Ősei példáját követve elméleti és gyakorlati tudásával járult hozzá hivatásához, a tengerészethez. VI. Pál pápa 1969. április 17-én a Nagy Szent Gergely-rend tiszteletbeli lovagja címet adományozta neki. Ezt a kitüntetést a katolikus egyház iránti hűségéért és odaadó teljesítményéért kapta. Đuro Radimir egyik portréján a Nagy Szent Gergely-rend is látható, az öt lovagi cím közül az egyik polgári érdemrend parancsnoki keresztje, amelyet birtokosa büszkén viselt selyemszalagon lógva a mellén. A díszkard a lovagi hűség, a háromsarkú barokk kalap pedig a diplomáciában részt vevő tengerészek jelképe. A portré felirata a renddel együtt kapott oklevél szövegét tartalmazza. Az első világháborúban tanúsított magatartásáért Đuro Radimir megkapta a Bátorságért Nagy Ezüst Érdemérmét, a Četni-keresztet és az Osztrák Katonai Érdemkeresztet, valamint a török háborús vitézségi kitüntetést, az ún. „Harp Madalyasi”-t, más néven Gallipoli-csillagot.

A hit képviselője – Don Ivar Radimir

1914. március 4-én X. Pius pápa Ivan (Joanne) Radimir (1845–1919) atyát különleges kiváltságokkal és az apostoli protonotáriusi címmel (Protonotari Apostolici ad instar Participantium) tüntette ki számos tettéért és áldozatos munkájáért. Továbbá megkapta a kánoni keresztet és az Osztrák Császári Vaskorona-rend III. fokozatát is. Az atya kiállított portréján a következő jelvények láthatók: Biblia, mellkereszt és a mellkasán függő kitüntetés, bíborszínű papi szék, köpeny, gallér és aranyozott öv. A Radimir család már a legkorábbi generációktól kezdve támogatta a vallást és hitéletet, végrendeletek és hagyatékok révén jelentős vagyont hagyott az egyháza. Miután Luka Kandiot (1673–1737) kőfaragó hozzájárult a – Kotori-öböl egyik kiemelkedő látványosságának is számító, kis szigeten fekvő – Sziklák Asszonya (Gospo od Škrpjela) és a Szent Máté-templom kupolájának építéséhez, Luka Markov Radimir (1730–1806) márványoltárt adományozott a ljutai Szent Péter-templom részére, továbbá mások segítségével a dobrotai Szent Eustachius-templomnak adományozta a Rózsafüzér Miasszonyunk oltárát. Antun Radimir (1760–1833) értékes ereklyetartókat hozott Dobrotába, például egy 16. századi aranyozott ezüst velencei szentségtartót, és befejezte a harangtorony és a Pádúai Szent Antal-kápolna építését a dobrotai Szent Máté-templomban.

Hajók, mint insigneák

A Kotori-öbölben élő családok hajói fontos motívumként szerepeltek a helyi festményeken. A tengerészeti témákat is megörökítő festőművészek munkájának köszönhetően önállóan, vagy a tulajdonosaik és kapitányaik reprezentatív portréképein jelenítették meg őket. Egy vitorlás képén a tulajdonos nevét is feltüntették, rendszerint a műalkotás alján lévő szövegben emelték ki őt. A montenegrói tengerparton a vitorlásoknak saját története és legendája van, amelyek hőstettekről, jócselekedetekről, magáról a hajózásról és a nemzetközi kapcsolatokról szólnak. A hajók sikerek és szerencsétlenségek emlékét őrzik, a „dac és büszkeség hordozói.” Ezért nem ritka, hogy egy hajót a tulajdonosának portréjával együtt állítanak ki. Vasilije Ivanković festőművész, akinek a munkái ezen a kiállításon láthatók, a 19. században több mint 400 hajót festett meg. A kiállításon a Radimirok „Draghetto” nevű barkójának és „Cosa v’ importa” nevű brigantinjának szép festményét is láthatjuk.

A Radimirok – a kapitányok és kereskedők híres családja –, a Kotori-öböl legjelentősebb tengerész üzletemberei közé tartoztak, és számos győzelmet arattak a tengereken. A 19. század eleji dobrotai tengerészeti válság idején a család sajtot, gabonát, bort, olívaolajat, szárított húst és halat szállított a tengeri útvonalakon, amelyek Görögországot, Albániát és a Fekete-tengert a Kotori-öböllel, Velencével, Trieszttel és Dél-Olaszországgal kötötték össze.

Zárszó

A kiállítást Kotor önkormányzata és több magánvállalkozás, illetve a Radimir család leszármazottai szponzorálták. A kiadvány hátoldalán a szerzők röviden összefoglalták a tárlat lényegét: „A kiállításon a Radimir család kiemelkedő tagjainak személyiségével és munkásságával ismerkedhetünk meg történelmi dokumentumok, iratok, kitüntetések, oklevelek és portréfestmények segítségével.” Jó érzés volt látni, hogy a családnak és a többi szervezőnek ennyire fontos a történelmi múlt bemutatása, az épített örökség védelme, az ősök tisztelete és a példás összefogásnak köszönhetően megvalósulhatott ez a szép kiállítás, amely a Kotori-öböl és egyben Montenegró viharos történelmében sokszor főszerepet játszó családot tartalmasan és látványosan mutatta be az érdeklődőknek.